

VLADIMIR NAZOR — PJESNIK MODERNE

Literarno-interpretacijski pristup

MLADEN DORKIN
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 886.2.09 Nazor
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1985-12-25

U svom radu »Vladimir Nazor — pjesnik moderne« literarno-interpretacijskim zahvatom u svijet Nazorova stvaralaštva autor otkriva i osvjetljava složenost, slojevitost i posebnost Nazorova pjesničkog glasa u vremenu hrvatske moderne.

Od *Slavenskih legenda* i *Hrvatskih kraljeva* preko *Medvjed Brunda*, *Istarskih priča* i *Lirike* do *Novih pjesama* i *Intime* Nazor se stvaralački stalno mijenjao i preobražavao: javlja se kao pjesnik slavenskog Olimpa i Zemlje, mita i povijesti, sveslavenskog i nacionalnog osjećanja, rasne energije i slabosti, opojne prirode i eteričnih vizija, kao nacionalni bard i individualist, optimist i skeptik, poganin i mistik, klasicist i romantik, erudit i simbolist, fantast i mislilac, lirik i epik, kao pjesnik vječite borbe između Dobra i Zla u čovjeku, prirodi, društvu i kozmosu pa u djelima njegovim glasovi sumnje i bola prate ditirampske ushite radosti i vedrine jedne lijepe mladosti koja čezne za ljepotom života i uzvišenim smislom Dobra, praiskonskim oblicima života i zavičajnim obalama, tim nepresušnim izvorima Nazorovih blistavih vizija svijetle slobodne misli i suncem obasjanih mediteranskih prostora što pokazuju i interpretacije pjesama »Maslina« i »Konjik«.

Vladimir Nazor pojavio se u doba hrvatske moderne, u jednom dramatičnom trenutku sukoba generacija, u napetoj atmosferi hrvatskog *Sturm und Dranga*, kada je u naš javni život, književni i politički, mladenački zanosno i smjelo ulazila jedna nova generacija, i kada se tražilo novo, a da se u plimi nezadovoljstva sa starijima i tradicionalnim nije uvijek znalo reći što je to »novo« i »pravo«. Energično i s mnogo žara izražava se nezadovoljstvo s ustajalim navikama i mišljenjima, pišu se programi i manifesti, javljaju se časopisi mladih,¹ formuliraju se novi pogledi na literaturu, politiku, život narodni, iznose se nova shvaćanja o čovjeku, domovini, moralu, religiji, slobodi; u literaturi se diže glas protiv realizma i realističke metode, mada su mnogi predstavnici realizma bili preteče modernizma,² u kulturi protiv oficijernih kritičara i

¹ Milan Marjanović, »Modernistički pokret u Hrvatskoj (1897—1900)«, u knjizi: *Hrvatska moderna I*, JAZU, Zagreb, 1951, str. 9—54.

² Isto.

estetičara, u politici protiv Khuena i kuenovštine, s jedne strane, i umornih građanskih političara, s druge. Lome se tako tradicije, napuštaju stari i traže novi putovi, luta se i posrće, ali ne i odu staje. Razmahala se žučljiva borba između tradicionalista i modernista, Starih i Mladih. Iz Beča se donosi kao »novo« modernizam, iz Praga ideje Tomaša Masaryka, a tu su i srednoškolci u domovini (Milan Marjanović, Milutin Cihlar-Nehajev, Petar Skok-Mikov i drugi) koji žele »sve« upoznati, shvatiti, uhvatiti kako bi mogli izabrati ono što bi nama bilo najpotrebnije i za razvitak i napredak narodni najkorisnije. A što je s Nazorom? Za sve to vrijeme Nazor je izvan književnog, kulturnog i političkog previranja Mladih u Zagrebu i Karlovcu, daleko je od zagrebačkih polemika i sukoba, obračuna i uvreda, efemernih manifesta modernista i konzervativnih pogleda tradicionalista, ali ne i briga narodnih, nacionalnih i socijalnih. Pa dok Matoš iz Pariza osluškuje buru u žarkoj želji da je shvati i razumije, pa i u njoj sudjeluje, premda je daljina velika zapreka: »Tu borbu treba svojski pomoći, u ime slobode umjetnosti, pa i onda kada su nam mnogi modernizmi hrvatski, kao umjetnicima, tuđi i ne simpatični«,³ svjestan istine koliko su svi veliki društveni i kulturni pokreti u jezgri svojoj izraz novih duša i duhovnih stremljenja, progres života, pa tako i hrvatske moderne, dotle Nazor na svoj, nazorovski način, diskretno i bez buke, kritički disciplinirano, samopožrtvovno i usamljениčki, traži i nalazi svoj put i svoj program kulturno-političke i književne misli kojim želi preporodno pokrenuti naš narodni život, i to glasom vatesa, pjesnika-proroka, koji duboko vjeruje u smisao pjesničkog mesijanstva i svog poslanstva, u ostvarenje svojih pjesničkih snova. U jeku hrvatske moderne 1900. godine Nazor objavljuje *Slavenske legende*,⁴ znamenitu knjigu koja nije samo mit o jednoj prošlosti, nego i osluškivanje vlastita bića koje je u svojoj mladenačkoj čežnji za uzvišenim smislom Dobra mesijanski zaneseno, i to u rodnoj Dalmaciji, u drevnom ali otuđenom Zadru, gdje su visoke položaje u dalmatinskoj vladi zauzimali Austrijanci i Talijani, gdje je u pomračenju bučnih i krupnih riječi, politici stranačkih prestiža, u metežu i nesnalaženju građanskih političara, otkrio da živi u zemlji porobljenoj, nesretnoj i smrtno ugroženoj. A to su za mladog, duhovno snažnog i optimistički raspoloženog pjesnika i previše teške spoznaje i istine da bi dopustio da se plače i uzdiše nad osobnom i narodnom sudbinom. Pa dok mladi u Zagrebu, u kojemu se i

³ Antun Gustav Matoš, »Stari i mladi«, SD, VI, 88.

⁴ Nazor je *Slavenske legende* napisao u Splitu škol. godine 1898/99. i u Grazu u prvom polugodištu 1899/1900. »Perun« je objavljen u *Vijencu* 1898, »Vilinski soneti« i »Lozana« u *Nadi* 1899, »Momir i Grozdana« u *Novom vijeku* 1899, »Zora« i »Ilija Muromski« u *Nadi* 1900, »Črt« i »Jarilo i Lada« u *Životu* 1900. Podaci su uzeti iz knjige: Mirko Žeželj, *Tragom pjesnika Vladimira Nazora*, Stvarnost, Zagreb 1973, str. 102.

Nazor našao u zimskom semestru godine 1897, pod parolom slobode stvaranja i nezadovoljstva s tradicijom, importiraju u hrvatsku knjigu bolesnu i nervoznu atmosferu Zapada, nude program koji je u znaku klonuća, apatije, pesimizma,⁵ dotle Nazor svojim *Slavenskim legendama* nudi program životnog optimizma, u potrazi za srećom i smislom življenja, zanosom i udivljenjem romantičara, uranja u duboku slavensku prošlost, ali ne da bježi od stvarnosti vremena, već da u prošlosti otaca i praotaca uhvati poganske glasove slavenskih i praslavenskih mitova, iz kojih tako široko, slobodno i prirodno zrači naturalni osjećaj života, snaga i energija.

Jest, nasuprot elegičnim, sjetnim i melankoličnim osjećanjima Mihovila Nikolića i Dragutina Domjanića, estetizmu i erotizmu Milana Begovića i po narodni život kobnom pesmizmu tolikih suvremenika, Nazor veliča snagu zemlje i energiju prirodnih sila, slavi naturalni život i panteistički osjećaj života iz kojega se radaju vizije životno prostrane i bogate, svježije i krepke, čas pitome i pastoralno idilične čas demonski strahotne i po čovjeka dramatične. Živi tako čovjek u njegovim *Slavenskim legendama* punim životom zemlje, prirode i tradicije, radin, ustrajan u svome iskonskom živovanju i vjerovanju, istovremeno radostan i bolan, razapet između dobrih i zlih sila, bogova neba i zemlje, svjetla i tame, Dobra i Zla, ali mit-ski veličajno i poganski naturalno, zanosno i zdravo. U mediteranskoj duši Nazorovoj priroda se javlja kao osnovni izvor njegovih inspiracija, matoševski otvorena knjiga iz koje će maštoviti i radožnali Jadranac, kako ga je nazvao Kranjčević, cijelog života crpsti životnu energiju i bogatstvo metaforike za svoje stvaralačke nemire i plemenite ljudske poruke. Snažan i spontan doživljaj prirode iz Nazorovih studentskih dana, kada je, bježeći od studentske dosade i čame, otkrio živopisne predjele Graza,⁶ posebno predjele planina, guste, stoljetne štajerske šume, o kojima je kao dječak toliko maštao na kamenitu otoku, osnova je *Slavenskim legendama*, a Nodilova radnja *Religija Srba i Hrvata*⁷ samo knjiški poticaj, knjiga u kojoj otkriva samo »ime i porijeklo« onome što je u živopisnim prostorima Štajerske intenzivno osjetio, doživio, vidio, otkrio u sebi i svijetu oko sebe.⁸ »Sred zime 1898, u Splitu«, prepusta se doj-

⁵ Vidi u knjizi: Milan Marjanović, *Hrvatska moderna I*, nav. djelo, str. 84—85, nepotpisani programski članak Millvoja Dežmana Ivanova koji je objavljen u časopisu *Mladost* 1898. godine. U tom programskom članku govori se o djeci sa staračkim licem, o izmučenim dušama koje su se preplušile »krute zbilje« pa se uvlače »u tajna skrovišta duše svoje«! govori se o nagomilanom znanju koje ne zadovoljava srce, o modernom čovjeku nezadovoljniku koji pribjegava mističizmu, »vizionarnim mističkim legendama«, dok »svijetom ide sjena Swedenborga« itd. itd. U životu, prirodi, koznosu Ivanov vidi samo okove slobodi kojoj ljudski duh očajnički teži.

⁶ Vladimir Nazor, »Predgovor«, *SD*, I, 7—13.

⁷ Isto, str. 12.

⁸ Isto, str. 11—12.

movima, nadahnućima i uspomenama iz studentskih dana i u svom himničkom osjećanju prirode daje oduška svojoj bogatoj mladenačkoj mašti, viđeno i realno, ali istinski doživljeno, stvaralački preobražava u simbolske vizije i priče, u mitsko govorenje »o nečemu što je uvijek novo i mlado; jer je vječno«. Jest, u *Slavenskim legendama* snažno je progovorila Nazorova mladost, njegova volja za životom, mržnja na sve što taj život guši, progovorilo je izvorno nadahnuće pjesnika koji se krijepi i hrani snagom i ljepotom prirode, veličanstvenim bodlerovskim hramom što se tako osebujno oglašava svojim mnogoznačnim životom i glasom u Nazorovim heksameterskim prostorima kroz bogatstvo i raskoše metaforike i slojevite svjetove simbolike. Priče su to i legende o drevnim slavenskim bogovima i polubogovima, herojima i junacima, kraljevima i knezovima, dobrim i radinim Poljanima i vilama, slike i vizije ogromnih prostranstava, homerske slike pokreta plemena i naroda, kao one u Perunu, vizije u kojima se epski tako plastično, a opet lirski toplo i intimno crta jedan daleki svijet ratarsko-stočarskih oblika u kojem »Perun silni, kovač groma strahotnoga« predviđa Slavenima sretniju budućnost, dok Dabog, dobri bog hranitelj, preobražen u Putnika, u lik čovječji, obilazi narod i dijeli radosti Živane majke, što rada i oploduje život. Tako su u *Slavenskim legendama* snažno i radosno odjeknuli drevni slavenski mitovi, kroz glasove njihove zanosno je propjevala Nazorova stvaralačka priroda, ali istovremeno postavljena su i mnoga sudbonosna pitanja o čovjeku i smislu življenja, ljubavi, junaštvu, sreći i nesreći, slobodi i ljepoti, a sve je to obasjano panteističkim duhom pjesnika koji ne vjeruje u poraz čovjeka i naroda, u nadmoć Mraka i Zla. Preko mnoštva simbolski naglašenih likova, personificiranih prirodnih pojava i sila Nazor je u *Slavenskim legendama* izrazio svoj pogled na svijet i na život ljudski uopće. U vječitoj borbi što bjesni u Prirodi i duši čovjekovoj između sila Dobra i sila Zla, tame i svjetlosti, zime i topline, dobrih i zlih bogova, Svantevida, vječitog prazivora svjetlosti, i Črta, crnog zimskog boštva ledene magle i čame, mračnih sila, straha i patnje, Nazor vjeruje u pobjedu Dobra i Svjetla, u plodonosno carstvo ljudskosti i sreću čovjekovu.

Primjereno svijetu legendi život se ljudski u njegovim maštarskim vizijama prepleće s bogovima i polubogovima, nadzemaljskim bićima koja su, kao i u Homerovim epovima, potencirana svim mogućim ljudskim i nadljudskim osobinama, strastima i moćima. Divovski likovi, kao što su Perun, Dabog, Kraljević Marko i drugi, »simboli su Nazorovih ideja što su morale biti 'velike' kao divovi i patetične kao simfonijske skladbe«. ⁹ Istovremeno se oglašava kao lirik, epik, realist i fantast, stvaralac koji ruši tradicionalne forme hrvatskog pjesništva 19. stoljeća i smjelo otvara put novom i nepo-

⁹ Šime Vučetić, *Vladimir Nazor, Mladost*, Zagreb, 1976, str. 56.

znatom, i kad je riječ o tematici i kad je riječ o formi. *Slavenskim legendama* Nazor stvara knjigu stilski osebniju i univerzalnu po doživljaju nečega što je, kako reče pjesnik, vječno, uvijek mlado i jako, trajno prisutno i živo u nama, prirodi, kozmosu: borba je to između dobrih i zlokočnih sila, dana i noći, godišnjih doba, života i smrti, prošlosti i budućnosti. Kult prirode, kult mitologije, kult rodoljublja, sve se to himnički prepleće i stapa u jedinstvenu simfoniju ritma i smisla koja je istovremeno i visoki poetski i moralno-politički čin. Moralno-politički čin po mnogim etičkim i moralnim pitanjima što ih pokreće ova antihabsburški, antiaustrijski orijentirana knjiga. U germanskoj sredini mladi Nazor, narodnjak i štrosmajerovac, daje oduška svojim nacionalnim, hrvatskim i južnoslavenskim, i još šire, sveslavenskim osjećanjima, pa uz »Vilinske sonete«, »Lozanu«, »Daboga« i »Peruna«, »Črta«, »Jarila i Ladu«, pjeva on i o Kosovu, i Marku Kraljeviću, i Dunaju Ivanoviću, i Ilji Muromskome, vjernom i velikom junaku, i tako davno »prije balkanskih ratova, tragedije Ive Vojnovića, hrvatsko-srpske koalicije, ustanka 1903, pa i njegovih vlastitih *Hrvatskih kraljeva*«,¹⁰ Nazor se javlja meštrovitievski gromkim glasom vatesa prkoseći svome vremenu čitavo jedno desetljeće prije velikog hrvatskog Rodina, njegovih kosovskih fragmenata i izložbe »Nejunačkom vremenu uprkos«.

U vremenu kad su se pojavile *Slavenske legende* značile su kreativnu afirmaciju ideje o slobodi stvaranja, a na širem društvenom planu bile su izraz pobune protiv pesimizma i klonuća u literaturi i germanskog i talijanskog duha u prosvjeti i kulturi, izazovni nacionalni program bečko-peštanskoj politici dominacije nad našim narodnim, hrvatskim i slavenskim bićem. U sudbonosnom trenutku evropske povijesti, kada se turska velesila našla pred zidinama Beča, razmišlja Nazor 1896. u programskoj pjesmi »Na tornju sv. Stjepana u Beču«, Slaveni su svojom energijom, snagom i hrabrošću spasili Zapadnu Evropu od turske tiranije, i tako omogućili evropskim narodima i velikom Beču slobodni gospodarski i kulturni rast i razvoj kroz duga stoljeća u kojima smo se mi u borbi s tiranijom grubo gušili i za goli život borili. I to je ono što mladoga Nazora muči i boli, i određuje njegovu slavensku programsku orijentaciju kad se našao u germanskoj sredini, a to treba da znadu i Beč, i Pešta, i Rim i svi oni koji se oglašuju na pravo malih južnoslavenskih naroda da budu slobodni i ravnopravni u velikoj zajednici evropskih naroda. Svjestan bremenite i teške povijesti hrvatskog naroda, ali i snage i žilavosti njegove, svjestan veličine slavenstva uopće, Nazor u *Slavenskim legendama* budi otpor prema germanskom i talijanskom stanju duha u našim malim sredinama, programski veliča snagu i energiju našeg slavenskog narodnog bića,

¹⁰ Mirko Žeželj, *Tragom pjesnika Vladimira Nazora*, nav. djelo, str. 84.

»u oblikovanju naše nacionalne mitologije ostvaruje zamisao velikih idejno-patriotskih dimenzija ... uvjeren da odgovara na duhovne i političke zahtjeve svoga vremena«, kako reče Nedjeljko Mihanović.¹¹ U vremenu tjeskobe i klonuća stvara djelo koje ima snagu poruke i opomene mladima koji su se »preplasilu krute zbilje«, utapali u uskoći maloga našega Grada ili gubili u maglama evropskih velegrada. Tako je knjiga Nazorova na jedinstven način pozivala suvremenike neka se okrenu širokim prostorima narodnih težnji, povijesti vlastitog naroda i njegovoj tradiciji, junačkoj i kulturnoj, nacionalnoj i slavenskoj, a nadasve prirodi kao izvoru zdravlja i energije, jest, energije toliko potrebne i njegovu pokoljenju i njegovu narodu pred bitkama što imaju tek nadoći, pa onda nije čudo što ga je Čerina 1914. u *Savremeniku* nazvao »pjesnikom nas sutrašnjih«.¹²

Nakon *Slavenskih legenda* i *Živane*¹³ u istom gradu, i u isto vrijeme, iz istih rodoljubnih preokupacija, osjećaja i pobuda, rada se i Nazorova *Knjiga o kraljevima hrvatskijem* koja je imala više sreće i kod kritičara i kod čitalačke publike od njegovih himničkih i bujnih epsko-lirskih pjesama u *Slavenskim legendama*. Nacionalni sadržaj zbirke, u vremenu po narodni opstanak bremenitom nacionalnim i političkim problemima, bio je suvremenici privlačniji, draži i bliži, interesantniji i aktualniji od mitskih praslavenskih bogova i heksameterskih slogova *Slavenskih legenda* i *Živane*. Pokrenut narodnosnim gibanjem u Hrvatskoj protiv Khaena i kuenovštine, stanjem tuđinskog duha u dalmatinskom saboru u Zadru, svađama domaćih političara s jedne strane i sve jačim nasrtajima tuđinaca na naše narodno biće i žiće, s druge, Nazor napušta svijet legendi, povijest bogova i simbolsku slojevitost mitova i posije za ljudskom i političkom poviješću vlastitog naroda. Uranja u njegovu petstogodišnju srednjovjekovnu prošlost i čas s više, a čas s manje stvaralačkog nadahnuća otkriva u toj prošlosti i kroz tu

¹¹ Nedjeljko Mihanović, *Pjesničko djelo Vladimira Nazora*, ŠK, Zagreb 1976, str. 84.

¹² Vladimir Čerina, »Pjesnik nas sutrašnjih«, u knjizi: *Pjesme, proza, članci, eseji i zapisi*, Čakavski sabor, Split 1977, str. 481—487.

¹³ O *Živani* Šime Vučetić piše:

»Poslije 'Slavenskih legenda' Nazor štampa u srodnom duhu napisan spjev 'Živana' (Zadar, 1902), spjev također alegorijski i prirodno-filozofijski ... Spjev 'Živana' nije kompozicijski čvršće strukturiran, drži ga unutarnja ideja Živane koja je simbol, personifikacija bujnosti, plodnosti, materinstva (djeca Suvida i božice Vide zovu je majkom), voda, flore, i faune, pozitivne, korisne faune uopće. Posvuda je njezina moć, toplina i ljepota: Živana je svijetla, idealna strana bića, bića onog drevnog puka iz kojeg, mit kaže, potječu slavenski narodi. I lik Živane je na neki način anticarski, antiaustrougarski. Jer prema spjevu rečeno, živjeti u svijetloj moći Živane (Žive) znači posjedovati sreću, imati osjetila za nepregledne oblike opstojnosti, oblike što su — čarobnošću — pravi uvjet pravog čovjekova življenja« (Šime Vučetić, *Vladimir Nazor*, nav. djelo, str. 57).

prošlost više patnju i borbu naroda za slobodu i samostalnost negoli veličinu kraljeva i banova, otkriva tragiku bivstvovanja pučkog, dramu jednog naroda kroz stoljeća, ali istovremeno kroz tu žilavu borbu za opstanak i nešto jako, snažno, čvrsto, ogromno, lijepo u prkosu i nepobjedivosti, u smislu i duhu te borbe, vizionarno, kao u stihovima »Zvonimirove lađe«.

»Još je tu. — Na tvrdoj siki
Jošte leži nasukana.
Osamstoto minu ljeta,
Što je mlata sa svih strana,

Što je lome i drmaju
Burni vali i oluje.
Slomila se, prignula se:
Na p'jesku je — al još tu je!«

Jest, »Zvonimirova lađa« jedna je od onih velikih Nazorovih metafora koje nas izravno uvode u idejni svijet njegove umjetnosti, narodnosni i duboko etički smisao njegova opusa, u plemenite rodoljubne poruke njegova stvaralaštva, namjere Nazora kao čovjeka, rodoljuba i pisca. Nošen rodoljubnim i stvaralačkim potrebama da se suprotstavi D'Annunzijevu kultu nacionalne ekspanzije i pretenzijama talijanske iredente na naše obale i krajeve, Nazor se u početku zanosio mišlju da brani i opjeva naše more, da digne glas protiv D'Annunzijeve drame *La nave*, ali kada se prihvatio pera, tema se proširivala, gradivo je »samo raslo i hvatalo se kopna« pa se mjesto zbirke *Mare nostrum* pojavila *Knjiga o kraljevima hrvatskijem*.¹⁴ Poganin širokih sveslavenskih osjećanja i panteističkih raspoloženja preobražava se u aktivnog i borbenog nacionalnog romantika koji daleke, mitske, fantastične vizije zamjenjuje viđenjima i doživljajima nacionalne povijesti, a duge neobične stihove i heksameterske prostore sublimiranim i disciplinirano građenim kraćim formama, pretežno sonetima, u kojima ima romantičnih zanosa i simbolske težine, ali i parnasovske jedrine i realističke oštine u crtanju situacija i karaktera:

»*Vittoria*, dužde, ti si brod svoj zvao,
A gle ga! Barbar zastave mu dignu«.
Na p'jesak lađa jurnu ispred puka.
Patricij s'jedi iz gomile skoči.

¹⁴ U prvom trenutku Nazor je namjeravao da u ciklusu soneta »Mare nostrum« iznese samo borbe na moru, i to počev od neretvljanskih gusara do godine 1102. Htlo je tako dokazati da i Hrvati imaju svoju prošlost koja se u talijanaškom i austrijskom Zadru uporno poricala. Ali kad se prihvatio pera, gradivo se širilo, priča Nazor, pa se protegnulo i na kopno. I tako umjesto zbirke »Mare nostrum« rodila je *Knjiga o kraljevima hrvatskijem*, zbirka za koju je odmah našao dva izdavača u godinu dana — kalendar »Svačić« i Hrvatsku knjižarnicu u Zadru (Vidi: Vladimir Nazor, »Bljke«, *SD*, III, 93—94).

Bol i b'jes njega ispod broda gonja
 — U katran crni desnicu umoči,
 Pa ona stara i drhatava ruka
 Piše na pramcu galije: *Vergogna*.¹⁵

Slavenske legende, Hrvatski kraljevi, Medvjed Brundo, Veli Jože, Boškarina, Nove pjesme, a djelomično i *Lirika*, da se zaustavimo na Nazorovim pretežno rodoljubnim tekstovima, na Nazoru — pjesniku moderne, sve je to u znaku plemenitog Nazorova angažiranja da hrabri i bodri vlastiti narod u historijskim nevoljama, da mu podržava i podiže nacionalnu svijest i snagu, da razbija magle intimnih klonuća kod svojih suvremenika, da im vjeru u život povрати, usadi i nametne misao u duboko etički smisao borbe za nacionalno oslobođenje i budućnost narodnu. Pa ako su se *Slavenske legende* rodile iz intimne potrebe pjesnika da dade oduška svojim sveslavenskim osjećanjima i protuhabsburškim raspoloženjima, i usko uz ta osjećanja i raspoloženja da opjeva ideju povratka prirodi, rođenoj zemlji, iskonskim oblicima života, tradiciji, i tako unese svježeg zraka u ondašnju nervoznu i bolesnu, plačljivu i tugaljivu atmosferu vremena, onda se knjiga *Hrvatski kraljevi* na svoj način programski nadovezala na *Slavenske legende*. Nasuprot pesimizmu, klonuću, rezignaciji u literaturi i kulturi, javlim razmišljanjima i strančarskim natezanjima u politici, Vladimir Nazor nudi energiju i ratničku snagu predaka, oživljava historijske i kulturne vrijednosti prošlosti, pjeva o hrvatskim knezovima, banovima i kraljevima, uzdiže ratničku tradiciju borbe na kopnu i moru, i, što je najvažnije, bez obzira na naslov zbirke, nudi jedan izrazito pučko-demokratski program borbe protiv tuđinaca, bezimeno mnoštvo je naglašeno prisutno u zbirci Nazorovoj, puk nazorovski, i to je ono što zbirku *Hrvatski kraljevi* čini zasebnom i izuzetnom u vremenu kada se pojavila, a njeno će štivo biti aktualno, čitano i cijenjeno i mnogo godina kasnije. I društveni, i idejni, i estetski smisao *Slavenskih legenda* i *Hrvatskih kraljeva*¹⁶ u znaku je pobune protiv ustajalog i pasivnog stanja

¹⁵ Jest, sve što Nazor stvaralački zahvaća i obrađuje dobiva ne samo specifični i nazorovski neponovljivi oblik već i dublji pjesnički i ljudski smisao u kontekstu njegova života, vremena i našeg nacionalnog prostora. Iz tog dubljeg ljudskog smisla izvire cjelokupni opus Vladimira Nazora počev od *Slavenskih legenda* pa sve do *Legenda o drugu Titu*, iz njega izvire i posljednje mu pjesme što ih je napisao pred samu smrt, »Rusijo majko« i »Osamljeni dub«.

¹⁶ Doduše prvo izdanje *Hrvatskih kraljeva* (*Knjiga o kraljevima hrvatskijem*, 1904) više je u znaku obožavanja prošlosti, ali već 1906. i 1907. Nazor, »nikada zadovoljan svojim djelom«, dopunjuje zbirku novim pjesmama, kritičnije i dublje ponire u prošlost narodnu pa njen sadržaj postaje borbeniji, poprima programski smisao borbe protiv tuđinaca; Nazor otkriva snagu i energiju praotaca, krv ratničku i uzavreću koju prepoznaje i u sadašnjosti: »Još vihor drevni u žilama nam hući...«, moć puka koji će još sutra: »Da digne zide porušena hrama«.

duha u literaturi, kulturi, politici, u narodnom životu uopće na početku stoljeća, kada je opasnost od nacionalne propasti bila jača od pozitivnih kretanja u politici i kulturi. U tom su se smislu Nazorove knjige zaista objavile i oglasile kao program, »Kao nacrt novog ideala... kada se za nejasnu sliku nove budućnosti traže korijeni u dalekoj 'ljepšoj i boljoj prošlosti'«. ¹⁷

Aktivni nacionalni romantik, zaokupljen nacionalnim problemima opstanka naroda, njegovom budućnošću, Nazor je poput pjesnika 19. stoljeća, posebno Preradovića i Kranjčevića, preuzeo na sebe težak zadatak pjesnika-proroka da daje odgovore na teške povijesne situacije, da vodi narod budućnosti velikoj i slavnoj, duboko uvjeren kako se svijet pjesničkih snova može i mora ostvariti. Zbirku je zamislio kao odgovor onima koji su nam poricali prošlost, »gotovo svu povijest«, ratničku, političku i kulturnu, smatrajući nas narodom golubinje čudi, dobrotvornim, dobroćudnim, strpljivim Slavenima, svecima i mučenicima, golubinjim dušama, robljem bez osobite historije, koji će svojom patnjom i svojim strpljenjem spasiti i samo čovječanstvo, »otkupiti jednom svijet«. ¹⁸ *Hrvatskim kraljevima* Nazor ruši legendu o Slavenima što živi u svijesti i podsvijesti Evrope još od Herderovih vremena, obara mit o Slavenima kao narodima kojima je lako vladati i upravljati i daje svoje viđenje naše povijesti, poetsku viziju hrvatske prošlosti u kojoj su ljudi naši prikazani, usprkos svim porazima, kao snažni i strasni, žestoki, uporni i energični u borbi za svoju zemlju i njenu slobodu. Pučka žilavost i neuništivost intenzivno se oglašava kroz mnoštvo ratničko, svijet junaka, mornara, boraca, galiota, kmetova, težaka, orača, kroz ono bezimeno mnoštvo koje će svoju specifičnu pjesničku fiksaciju dobiti u »Šikari«, pjesmi-simbolu nepobjedivosti i neuništivosti narodne, u dubokoj stvaralačkoj spoznaji pjesnika da povijest ne stvaraju i ne grade pojedinci već mase, puk, snaga i energija milijuna. Jest, narod se u Nazorovim rodoljubnim vizijama redovno javlja kao div, snažan i moćan, vječan i neuništiv, on je nadahnuto oživljen i snažno prisutan i u mnoštvu krvavih slika i situacija u *Hrvatskim kraljevima*, kao u onoj dramatičnoj sceni u pjesmi »Rotna gomila«, u kojoj puk, smrknut i pun srdžbe, kamenuje vlastitog kralja, ne želeći »u rat, u zemlju daleku«, svjestan krvoprolića i ljudskih nesreća što mu ih nanose strana i daleka ratišta. A ništa manje nije narod osjetljiv i na sramnu predaju koja tuđinskom osvajaču širom otvara vrata da bez muke zaposjedne ono što je naše, kao u »Vojni dužda Orseola«, gdje se u jednom trenutku puk javlja

¹⁷ Milan Marjanović, »Pjesme Vladimira Nazora: Slavenske legende«, u knjizi: *Hrvatska moderna II* (1900—1903), JAZU, Zagreb, 1951, str. 172.

¹⁸ Vladimir N a z o r, »Bilješke«, *SD*, III, 93.

kao jedino pozvani sudac da po mjeri svoga unutrašnjeg etnosa i nikad slomljenog ponosa izrazi svoj gnjev i sud:

»Puk šutke gleda lešinu krvavu;
U srcu bol mu, — gnjev i sram u duši«.

»Poetske fresko-kompozicije iz Hrvatskih kraljeva nisu samo epopeja kulta naše snage, prošle veličine i slave, već i jeremijada naših stradanja i poraza, lirska povijest naroda prekaljena u vatri svojih bolova, u ognju svoje srdžbe i ljubavi«,¹⁹ piše Nedjeljko Mihanović. I to je istina. Uz svijetle likove i karaktere (Ljudevit Posavski, Tomislav, Krešimir, Svačić), uz pučke pobjede i podvige na moru, kopnu, daje Nazor i gorke istine o našoj narodnoj drami što se stoljećima radala i sudbonosno gibala iz domaćeg zla. Uz mnoštvo dramatičnih i krvavih vizija što se radaju iz neravnopravnog položaja i neravnopravne borbe našeg čovjeka sa silama bizantijskih i franačkih, mletačkih i mađarskih moćnika, Nazor daje i likove izdajica, tuđih prirepina, tirana vlastitog naroda, grubih i bahatih siledžija, laskavaca što su u borbi za vlast zaboravljali i žrtvovali vladarske tradicije i narodne težnje i interese, gubili ravnotežu i obraz čovječanski. Slika tako Nazor jednu krvavu dionicu ljudskog stradanja i ljudske drame u našoj teškoj prošlosti u kojoj je bilo snage oslobodilačkog duha i energije nacionalnog prkosa vremenu i prilikama, ali i poraza i nemoći u vlastitom zlu, samoljublja i pakosti, izdajstva i tuđinskog sluganstva, zavjera, moralnih padova u borbama za posjede i prijestolje, crnih dana, »fatalnog stanja stvari«, kako reče Vučetić, i u tom smislu zbirka je u najvećem dijelu realistički oblikovana, prošlost realistički sagledana i osvjetljena, baš onako kako je vidi i čuje, osjeća i prepoznaje Nazor pučanin, štrosmajerovac i demokrat. Utemeljena na pučkoj podlozi, pučkom elementu, kolektivu narodnom, Nazorovu pučkom osjećanju i doživljavanju narodne sudbine ne samo u prošlosti već i sadašnjosti, zbirka veliča snagu i životnu energiju puka, duh kolektivnog otpora ropstvu pa se primjereno narodnosnom duhu zbirke i knezovi, banovi, velmože i kraljevi Nazorovi javljaju kao obični ljudi, vješti mornari na moru i hrabri ratnici na kopnu, a ako se dogodi da se odvoje i udalje od narodne podloge, života pučkog i duha tradicije, ostaju od naroda tragično napušteni i duševno opustošeni, nespokojni i grozomorni, prokleti kao onaj Surinja kralj u istoimenoj kranjčevićevski jezovitoj pjesmi, punoj mračne atmosfere, nad čijim kraljevstvom i kraljevanjem »vrane negdje kroz noć graču i — mrtvi plaču«. A što da se tek kaže o tamnim i baladičnim stihovima »Kraljević Radovan«? Mrtav, i na dnu mora, u šljemu, nesretni kralj Slavić,

¹⁹ Nedjeljko Mihanović, *Pjesničko djelo Vladimira Nazora*, nav. djelo, str. 102—103.

žrtva podmukle prevare, crnih srednjovjekovnih strasti, pohlepe za vlašću, hladnim i teškim rukama, grabi i savija u svoj zagrljaj neslavnog nasljednika, i šapće:

»Dodi na prsa Slaviću!
O kruni san će nad nama se viti.
Mi ćemo skupa sanjati i gnjiti«.

Ili pak o pjesmi »Ban Sermo«, pjesmi što se rađa iz mračne i krvave panonske zbilje, koju Šime Vučetić stavlja uz bok *Kletve*, *Urote*, *Balada* i sličnih djela u našim i stranim književnostima.

Veličajući pučku, plebejsku hrabrost i žilavost, snagu i životnu energiju, nacionalni otpor tuđinstvu, Nazor u svom pjesničkom patriotskom raspoloženju ni u jednom trenutku ne gubi osjećaj za stvarnost, za sve one tamne i mračne strane čovjekova bića i života što zbirku njegovu u temelju čini realističnom, a u najvećem dijelu i stvaralački aktualnom, iskrenom, uvjerljivom. Zbirka se pojavila kao izraz Nazorova romantičnog nacionalizma, ali ga je i pjesnički i misaono prevladala.²⁰ Nazorov doživljaj hrvatske prošlosti estetski je realitet, pjesnička vizija te prošlosti u kojoj je on izrazio svoje spoznaje i zanose, »boreći se kao umjetnik za najviši cilj i najtragičniju ljepotu — ljepotu umjetnosti,«²¹ i ne bismo se baš složili kad čitamo da je bio opojen hrvatskom prošlošću do zasljepljenja, jednostran, apologetski raspoložen: »Hrvatska prošlost sa svim kraljevima i banovima, jednako kao i slavenska, njemu je nešto izuzetno čisto i neokaljano.«²² Naprotiv, Nazor se u *Hrvatskim kraljevima* javlja kao angažirani pjesnik koji kritički i svjesno stavlja svoj talent i svoje pero u službu naprednih političkih kretanja svoga vremena koje je politički i socijalno dijelilo istu ili sličnu sudbinu davnih i dalekih predaka; dramu mnogih vjekova hrvatske prošlosti stavlja u središte svog osobnog iskustva, povijesnu građu preobražava u ljepotu i tako ljudski i stvaralački osmišljava svoj pristup povijesti koja ga ni u jednom trenutku nije omamila i zasljepila, odvela u nacionalni patos, glorifikaciju i mitomaniju, panegiričku frazu. Povijest se Nazoru nameće kao stvaralački izazov, aktualna tema dana, inspiracijski poticaj, sretan medij iz kojega on u istinski nadahnutim trenucima izbija poeziju duboko etičkog i idejnog smisla u kontekstu vremena kojemu namjenjuje i upućuje svoju pjesmu, i to, kao što rekosmo, na jednom širem narodnosnom programu borbe protiv tuđinaca i domaćeg zla, pri čemu Nazor pokreće i šira općeljudska pitanja etike i humaniteta.

²⁰ Ivo Hergešić, »Pjesnici«, u knjizi: *Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća*, Stvarnost, Zagreb, 1955, str. 84.

²¹ Nedjeljko Mihamović, *Pjesničko djelo Vladimira Nazora*, nav. djelo, str. 104.

²² Tode Čolak, »Vladimir Nazor«, u knjizi: *Ka piscu i delu*, Svjetlost, Sarajevo, 1978, str. 170.

Pa dok A. G. Matoš na idejama Barrèsova historicizma budi i oživljava borbenu, beskompromisno starčevićanstvo u obrani prirodnih i historijskih prava hrvatskog naroda u borbi protiv bečko-peštanske politike u Hrvatskoj, dotle Nazor, na jednom širem programu, piše *Hrvatske kraljeve* ne samo da oživi borbenu prošlost i izrazi svoje nacionalne težnje već i svoje ljudske i poetske spoznaje »jedne scene krvave ljudske prošlosti, djelić ljudske prahistorije« u kojoj je bilo ljudskih velikih i svijetlih podviga, ali i šekspirovskih tamnih, mračnih i krvavih stranica.

Pa kad smo progovorili o *Slavenskim legendama* i *Hrvatskim kraljevima*, zbirka koje su objavljene u Zadru, kažimo i to da je uz spomenute zbirke, i ep *Živanu*, i *Medvjed Brundo* u prvoj verziji pod naslovom »Brundijska«, objavljen u Zadru u *Glasniku Matice dalmatinske* u godinama 1902. i 1903.²³ I ideja o *Medvjed Brundu* rodila se iz zadarske političke situacije, iz svađa i sukoba naših narodnih zastupnika u Dalmatinskom saboru na početku stoljeća kad je u hrvatskom političkom životu strančarstvo i politikanstvo poprimilo opasne razmjere po život i budućnost naroda. Stvaralački djelo je oblikovano kroz velu alegorije i simbolike, sredstvom nesretne zvjeradi što se u borbi za vlast međusobno žderu i kolju, sipaju bijes i mržnju jedni na druge, dok tuđinac, osvajač i pljačkaš, pustoši šumu, upropaštava našu zemlju. Doživljaj prirode, njene sile i stihije, doživljaj veličanstvenog masiva velebitskog što se iz morske pučine visoko u nebo diže i njegove od surove ljudske ruke tragično opustošene flore i faune i usko uz tu ekološku katastrofu najintimnije povezana vječno aktualna nacionalna problematika i tragika našeg življenja kroz stoljeća na ovom prostoru trajno izloženom posizanju tuđinaca, otimanju, pljačkanju, porobljavanju i uništavanju, i spoznaja pjesnika da smo svojim óudima i mentalitetima, vječnim trvenjima i svađama, stranačkim borbama i neslogama uvelike sami krivi za takvo stanje stvari,²⁴ zlu sudbinu našu, »prokletstvo koje nas ždere«, na sreću tuđinaca, to je velika tema djela, tematsko-idejna okosnica *Medvjed Brunda*, vječno aktualnog i umjetnički zrelog epa o čijim se umjetničkim vrijednostima, i stilskim i kompozicijskim, književna kritika nepodijeljeno pozitivno izrazila. Djelo je tematikom svojom izrazito realističko, iako je formom alegorijsko, u analizi kobnog stanja našeg živovanja puno oštarih opservacija i uvjerljivo motiviranih situacija, a u razvijanju događaja nadahnuo vođeno, logično, osmišljeno. Ni traga patetici, retorici, deklamaciji. Realistički koncipirano na oštroj analizi političkih prilika ne samo u Dalmaciji, već i šire, u

²³ Nikola Ivanišin, »Zadarske inicijative«, u knjizi: *Ljudi, djela, uspomene*, Čakavski sabor, Split, 1978, str. 143—149.

²⁴ Vladimir Nazor, »Kako je postao Medvjed Brundo«, *SD*, XVIII, 9.

Hrvatskoj, ne samo u sadašnjosti, već i prošlosti, djelo je progovorilo kritički i satirički o našim slabostima i po život naš crnim posljedicama što se rađaju iz nacionalno razjedinjenih političkih snaga, uskih interesa, osobnih strasti i mržnje, slavohlepnosti, podvala i urota, podmuklosti i gluposti ljudske.

»I Brundo osjeća, da mu trne snaga.
Tužnim okom gleda svoju rodnu goru.
'Sumo! Sumo!', plače medo na umoru
'I ti nam propadaš, nestaješ bez traga!
Al nas vazda mora boljeti i peći,
Što smo sami krivi jadu i nesreći!«

Ljepota Nazorova djela izvire iz njegovih živih i uvjerljivih slika, iz spontanog i neposrednog doživljaja vizije Velebita i njegovih stanovnika, bujne i snažne Nazorove imaginacije koja u *Medvjed Brundu* nije apstraktna i nejasna, već realistički konkretna i živa, umjetnički prirodna i plastična. Impresivni lik Medvjeda Brunda u čijoj je pojavi simbolički naglašeno »stradanje ugrožena bića« i kobna drama narodne sudbine, snažne slike planinskog pejzaža i unutrašnji život šume, sugestivni opisi šumskog požara, doživljaj »dviiju grdnih sila«, vjetra i vatre, po život rodne planine elementarne i fatalne stihije, dramatične scene između zvjeradi te zvjeradi i čovjeka, himnički doživljaj Velebita, simbola snage, postojanosti, neuništivosti:

»Pust i jalov sada ondje stāti mora.
Sunce će ga žeći, vjetar će ga biti,
Munja će ga peći, kiša će ga miti,
Al se maknut ne će sa svog sinjeg mora.
Nek nad njim uje v'jeci i oluje:
Klijanje da novo počne čekat mu je,«

sve je to oživljeno i pokrenuto nekom čudesnom vatrom Nazorova stvaralačkog bića koje je sposobno da se saživi i poistovjeti s bogatim i lijepim, ali i opasnim i strahotnim životom šume, da uroni u svijet njenih stanovnika, oživi njihove nagone i postupke, uhvati glasove i sugerira mirise, simbolički podigne do obilježja naše rase«, sve to živi kao zbiljna pojava, kao istinska poezija u kojoj svijet metaforike, personifikacija i onomatopeja, i drugih sredstava, živi i diše životom šume i pjesnikova bića koje se identificira s temom djela, pulzira svojim emocijama i mislima u ritmu motiva, slika, situacija, u jeziku koji nas izražajnošću svojom omamljuje, fascinira:

Ali vjetar, koji negdje c'jelog dana
Skriv i šutljiv čeko zvijezde krasne noći,
Iz pećine svoje naglo na hrast skoči,
Pa provuče krila kroza pleter, granā,
Pa u mirnu krošnjju iznenada lupnu,
Pa huknu, pa ruknu, pa niz goru hrupnu.«

Lirika, knjiga pjesama objavljena u nakladi Društva hrvatskih književnika 1910, veliki je datum u Nazorovu pjesničkom radu i životu hrvatske lirike uopće. U toj čuvenoj Nazorovoj zbirci sabrane su pjesme njegove mladosti što ih je pisao negdje tamo od davne 1893. pa do 1910. godine, kada su objavljene u spomenutoj zbirci. U svojim najranijim pjesmama Nazor je sjetan, melankoličan, tugaljiv i plačljiv, bolan i ranjiv, nesiguran i tmuran, opterećen teškim spoznajama o ljudima, pomalo skrhan i slomljen pa se pjesma javlja kao utjeha, izlaz iz sumornog duševnog stanja, ali u tim najranijim pjesmama Nazor je još daleko od izvornog glasa. Upliću se u njegova raspoloženja i misli utjecaji s raznih strana, nacionalnih i evropskih, osjećamo Jakšića i Zmaja, Preradovića i Kranjčevića, Carduccija i Leopardija, ali već u tim najranijim danima svoga pjesnikovanja pjesnik osjeća, vidi i zna da nasuprot zvjerinjaku ljudskom i kavezu društvenom postoji Priroda, čarobna i velika snaga života, vrelo vječne mladosti i radosti, od pjesnika »Vazda žuđeno, sveder traženo«. Iz njega će se krijepiti i hraniti *Slavenske legende*, roditi *Živana*, ono će oploditi i *Medvjed Brunda* i *Liriku*, a neće presušiti ni u *Hrvatskim kraljevima* kad piše stranice o moru sinjem.

Obuzet strašću mašte, ljepotom ljubavi, toplinom intime, dražošću refleksije, čarolijom sna, simbolskim doživljavanjem stvari i pojava, mitiziranjem djetinjstva, obuzet upitnošću pred tajnama života, moćima Zemlje i Neba, fantastičnim prostorima »gdje se budućnost sastaje — u krugu vremena — sa prošlošću«,²⁵ univerzalnošću duha i materije, Nazor je u *Lirici* očitovao bitne značajke svoje stvaralačke prirode, ahasversku crtu svoga bića: svojstvo maštovitosti i neobuzdani zanos duha, mladenački vitalizam svoga stvaralačkog bića koji mu je omogućio da »bez fizičkog kretanja« neposredno komunicira »sa svim bliskim i udaljenim stvarima, sa zbivanjima stvarnim i nestvarnim, s dalekim prostorima i razdobljima«. ²⁶ Nezadovoljan svime što bi u njemu i oko njega moglo biti usko, sitno, uokvireno, sapeto i ograničeno, prepoznatljivo, fragmentarno, a posebno kad je riječ o stvaranju i stvaralaštvu, Nazor čezne za umjetnošću velikog stila, općeljudskom, sveltremenskom i univerzalnom dimenzijom umjetničkih istina i slika, u kojima pojmovi kao što su Vrijeme, Prostor, Čovjek postaju jedinstveni, nedjeljivi, vječno prisutni: prošlost biva bliža što je udaljenija, vizija draža što je zbiljski manje prepoznatljiva, naglašava pjesnik u »Predgovoru« svoje *Lirike*. Poslije prvih mladenačkih pjesama, što ih je počeo objavljivati devedesetih godina prošlog stoljeća, ljubavnih nemira, ognjica i krize, erotskih želja i čežnja, ljubomora i suza, Nazor, ahasverska priroda, vječni nezadovoljnik

²⁵ Vladimir N a z o r, »Predgovor«, *SD*, II, 10.

²⁶ Nedjeljko M i h a n o v i ć, *Pjesničko djelo Vladimira Nazora*, nav. djelo, str. 112.

i buntovnik, zanesenjak i sanjar, čežnjom velikog fantastičara i strašću neumornog radoznalca posuše za univerzalnim sadržajima i iskonskim oblicima života drevnih mitova i biblijskih priča stvarajući zanosne vizije prema kojima su prvi krotki ljubavni drhtaji i bolovi, idilični ugodaji i erotski porivi tek uvertira u veliku emociju i bujnu dikciju njegovih osebujnih i slojevitih pjesničkih svjetova u kojima će se raspon tema i motiva kretati od intimnih do univerzalnih problema i preokupacije, od fantastičnih i mitološko-povijesnih sadržaja do stvarnog svijeta zavičajnih slika i poetskih motiva. Njegovi ciklusi »Synopsis«, »Biblijske legende«, »Dionizijske pjesme«, »Ditirambi«, »Prvorodeni« svojom raskošnom metaforikom, ritmom i smislom smjelo ruše dotadašnju poetsku tradiciju i praksu. U susretu s drevnim mitovima i legendama, staroslavenskim, biblijskim i antičkim, i neposrednom dodiru s prirodom, Nazor otkriva sebe, svoju stvaralačku snagu i maštu, dušu Pogonina, budi se u njemu romantik i klasicist i u vječno žarkoj i živoj čežnji za životom radaju se pjesme duše, zavičaja i Mediterana; inspiriran starozavjetnim i helenskim poetskim tekstovima i svjetovima daje oduška svojim pjesničkim idealima, slutnjama i sanjama, kultu ljepote u doživljavanju prirode, stvara čudesne vizije, pune istočnjačkog kolorita, jarkih melodija i boja, uzvišene erotike, impresionistički živih slika, osebujnog govora koji u sebi nosi patinu starine i svježi duh novine, moderni senzibilitet pjesnika koji u starinskim tekstovima dobiva poticaje da stvaralački iskaže svoje intimne nemire i čulno-erotske drhtaje (»Biblijske legende«). Ali to nije sve. Svi koji su se intimnije bavili Nazorovom poezijom zapazili su dvojstvo njegova pjesničkog svijeta, prisutno ne samo u svim stvaralačkim fazama njegova života, nego i unutar pojedinih zbirki i pjesama. U njegovu pjesničkom glasu izmjenjuju se pjesme boli i radosti, strepnje i nade, vjere i skepse, vremena i jastva, mitološko-nacionalne fresko slike i intimistička lirika, tiha, sjetna, bolna raznježenost duše, »Šikara« i »Dante«, »Cvrčak« i »Notturmo«, radosna pjesma cvrčka i čemerna pjesma slavuja, a to karakteristično dvojstvo Nazorova pjesničkog bića prisutno je i u prvoj fazi njegova stvaranja, što će pokazati i interpretacijski zahvat u odabrane pjesme: »Maslina«, »Konjik«, a Barac je i kliktave, ditirampske zanose radosti u Nazorovoj poeziji tumačio i najintimnije povezivao sa izvorima pjesnikova bola polazeći od čvrstih osobnih uvjerenja i spoznaja da nema velike, prave umjetnosti bez velike, istinske patnje.²⁷ Jest, ima u svijetu Nazorove *Lirike* i

²⁷ »Taj svijet sanja, taj svijet golemih bujnih radosti, svijet sunca i vedrine, mirisa i boja, snage i ljepote, razmaha svih sila prirode ljudske, taj svijet Nazorov, nazorski, taj umišljeni svijet — svijet bjezanja, zatvaranja od bola. I jezgra je osnov, izvor, pokretač cijele te poezije — bol«. (Antun Barac, »Vladimir Nazor«, u knjizi: *Hrvatska književna kritika VII*, MH, Zagreb, 1962, str. 202.

veličanstva prirode i more duševne, intimne tihe patnje i političke puntarije, knjiških inspiracija i izvornih uspomena djetinjstva, helenskih radosti i sumornih spoznaja o životu sadašnjem (»Sarkofag«), glasovi sumnje i bola, patnje, strepnje i zebnje prate ditirampske ushite radosti i vedrine jedne lijepe mladosti koja čezne za ljepotom života i uzvišenim smislom Dobra, praiskonskim oblicima života (»Dionizijske pjesme«) i zavičajnim obalama, nepresušnim izvorom Nazorovih blistavih ditirampskih vizija, punih jarkih boja i tonova i suncem obasjanih dalmatinskih ljetnih prostora (»Ditirambi«).

*
**

Interpretacijski pristup pjesmama »Maslina« i »Konjik«

»Maslina«

Jest, priroda je velika tema Nazorove poetske riječi, ona živi i diše u njegovim pjesmama kao posebna vrijednost, oglašava se svojim punim, zvučnim, čistim glasom, izbija iz srca pjesnikova; ona nije u Nazorovim vizijama opisana, preslikana već spontano rođena i stvorena, preobražena po mjeri pjesnika koji u sebi nosi mitsku snagu Poganina i raskošnu maštovitost romantika, osjećaj sklada starog Helena, i moderni, istančani senzibilitet pjesnika evropskog *fin de sièclea*. A sve se to može osjetiti, doživjeti, otkriti i u »Maslini«, složenoj i slojevitoj viziji Nazorova djetinjstva. Izrasla iz duhovne klime Nazorove klasične naobrazbe i kulture, helenskog osjećanja prirode, intimnog, poganskog, sanjarskog drugovanja s priroom, blagoslovom drevnih, čvorastih i vječno zim-zelenih maslina, simbolom Mediterana i mira, i unutrašnjih nemira i kriza suvremenog čovjeka intelektualca što u bolnoj ranjivosti i osjećaju otuđenosti u nevremenu čezne za mirom djetinjstva, pjesma je nazorovski osebujna simbioza klasičnog ideala ljepote življenja i na svoj način rusoovsko-romantičnog i neoromantičnog kulta prirode, poetski izraz intimne potrebe otuđenog čovjeka suvremene civilizacije da se čistim srcem dječaka vrati mitskim prostorima rodnog otoka, da se opaja mitologijom i poezijom iz mašte stvorenom, jadranskim maslinicima, i vinogradima, i poganskim izvornim glasovima, bojama i mirisima. Nije riječ o prirodi divljoj i opasnoj, negostoljubivoj, tamnoj i mračnoj, strahotnoj, iako je i o njoj Nazor sanjao i maštao, već o mediteranski pitomom, oplemenjenom krajoliku, otoku što mitski veličajno plovi između plaveti neba i mora na čijim je obalama, uvalama i zalivima ostalo Nazorovo djetinjstvo.

»Vinograd moga je oca ovjenčan zelenim v'jencem
 Maslinā. — Pod njima ja sam u vrućijem danima ljetnim,
 Grožđe dok zrijalo i pjev cvrčakā šibao uzduh,
 Gledao u zanosu sv'jetle vizije što ih je Podne
 Pred očima stvaralo mojim.«

Velika baština poetskog bogatstva što ga je stvorilo evropsko pjesništvo tijekom dugih stoljeća prisutno je u cjelokupnom Nazorovu djelu pa i u »Maslini«. Ima u toj viziji intimnog Nazorova vrta i simbolike starih grčkih mitova i homerske kulture govora, helensko-mediteranskog osjećanja svijeta i tamnog osjećanja, nemira i kriza, suvremenog intelektualca koji osjeća nesklad između svojih čežnji i vremena; i simbolike i senzibiliteta evropskih simbolista i, kad je riječ o strukturi pjesme, modernog slobodnog ritmiziranog stiha koji će se u nas jače pojaviti tek poslije prvoga svjetskog rata. A sve je to u Nazorovoj viziji kreativno posvojeno, stoljeno i preobraženo u neponovljivi nazorovski izraz što se rađa iz intimnog dodira s otočkim, bračko-zavičajnim krajolikom, očevim vinogradima i maslinicima, morem i nebeskim vidicima, s jedne strane, i njegove dječачke homerske lektire, Nazorove humanističke svijesti, njegove klasične, helenske kulture, s druge; ona se u Nazorovu duhovnom vidokrugu, u trenucima stvaralačkog nadahnuća, trajno i intenzivno javlja kao osobno dobro kojim pjesnik oplemenjuje i očovječuje svoje vizije vedrinom, skladnošću, prirodnošću i jednostavnošću. U »Maslini« Nazor se vraća začaranom krugu djetinjstva, pustoj uvali rodnoga otoka u kojoj je »osamljen između neba, zemlje i mora doživljavao prirodu«, i svijetle vizije podnevne. Začarani prostor zavičajnog Brača: »vinograd ovjenčan zelenim vijencem maslinā«, grožđe dozrijeva, pjev cvrčakā bruji u simfoniji sunčana sjaja, more se modri, šumi i krkочи, zemlja legla na sebe, »teška i tiha u snu sunčanu«, dok nebom plove vidrićevski svijetli i pahuljasti »b'jeli oblaci«... a nad svim tim mediteransko ljetno sunce, izvor života, snage, energije, što u Podne, kad je najblistavije i najjače, bez sjene, pred očima Dječaka stvara svijetle vizije — sve to, i još više od toga, diše i živi snagom čiste i izvorne stvaralačke ljepote, u nepomućenoj viziji Nazorova doživljaja vlastitog djetinjstva i dječastva, intimno, toplo i mitski maštovito, kao vizija jednog sna, neke nematerijalne ljepote, uhvaćene na kakvom impresionističkom platnu, na kojemu dominiraju svijetli i sunčani tonovi, sve to živi kao simbol nečega što je smisao življenja i sreće kao bitni dio toga smisla.

Nazorova vizija mediteranskog podneva u »Cvrčku« jedinstven je sunčani ditiramb u našoj lirskoj ditirampskoj poeziji: »... Sunčeve žice idu od neba pa do zemlje, //Napete kao strune. Golema harfa sja«, ali nije manje osebujno osjećanje prirode i u »Maslini«. Himničko-renesansni trenutak života čovjeka-pjesnika i pri-

rode s kojom se on poganski poistovjećuje, maštovito stapa i sljubljuje, antički neotuđeno i mitski veličajno, prirodno i svečano, dobiva svoj posebni intenzitet u monumentalnoj pojavi i susretu s Paladom Atenom što se javlja u dječakovoj uobrazilji u raskošnom osvjetljenju jadranskog sunca. Ta je slika sama po sebi jedna velebna poetska ljepota što govori svojom imanentnom snagom živih umjetnina: Velika, stroga i mirna sjajnooka se božica izvija iz maslinika i diže »K vedrom svodu, bez štita, bez koplja i kacige sjajne«, ubire plodove maslina, sažima »sok njihov na suho stijenje«, i rukom do neba podignutom, pali žižak na iskri sunčanoj, što će postojano i ljudski i pjesnički osmišljavati cijeli jedan čovječiji vijek. Tako velika i mudra božica Atena udjeljuje milost dječaku, na plamenom Suncu pali malu zemljinu svijeću, koja će pjesnika »u tamne i burne noći«, u tragičnim trenucima samoće i patnje među ljudima, vraćati u začarani krug zavičaja, u maštovite svjetove dječastva, na onaj nepomućeni izvor helenskih radosti što se rađaju iz intimnog dodira pjesnika s mitski veličajnom prirodom Mediterana i na njegovim obalama rođenom i oplemenjenom starogrčkom, helenskom kulturom.

»— I sveder,

Kad mi je teško međ ljudima, nastaje začaran krug,
U kojemu okolo žiška, dok noću vihori bjesne,
Zazeleni se l'jepi vinograd mojega oca,
Ovjenčan maslinā v'jencem; — pod njime sanjari dječak,
Grožđe dok zre, i sve jače pjev cvrčka se glasa, i more
Krkoči negdje daleko, i nebeskom plove vedrinom
Dva oblaka bijela, tanka ... «.

Sunčana i tamna strana Nazorova bića živi u »Maslini«, čudesnoj umjetnini, iskreno, spontano, potresno. Uz vedre i svijetle motive i slike zavičajnog svijeta djetinjstva, uz panteističko-poganski i bukolički osjećaj života, i usko uz taj osjećaj vezan mitski doživljaj Palade Atene, božice mudrosti, plod Nazorove maštovitosti, tog dragocjenog dara prirode što ga Nazor od djetinjstva brižljivo njeguje i obogaćuje, javlja se u tkivu vizije i olujna slika noći, čuje se vjetrina što bjesni svuda uokolo, dok pjesnik mirno sjedi »uz svijeću, koju ograditi dlanom ne treba« jer je plamen njezin vječan, »iskra sa vatre sunčane«, a ulje iz maslinika njegova oca. Jest, veliko je značenje te male zemljine uljanice u dugom Nazorovu ljudskom i stvaralačkom životu. U burama i olujama životnim, krizama osobnim i narodnim postaje on uz nju miran, siguran, svoj:

»... Gori na momemu stolu,
U tamne i burne noći, od zemlje niska svijeća.
Vjetrina otvara vrata i prozore, kroz kuću duva,
Zidima trese i tamu sve crnju tjera mi u dom:

Ja mirno sjedim uz sv'jeću, koju ograditi dlanom
 Ne treba: ulje joj vonja po maslinama mog oca,
 A plamen njezin je iskra sa vatre sunčane.«

Vraća ga mala zemljina svijeća u vinograd »ovjenčan zelenim vijencem maslina«, u začarani svijet djetinjstva, oblicima života koji nisu daleko od onih iskonskih kada su bogovi hodali po zemlji i dijelili život s radostima i patnjama ljudskim, a čovjek se poistovjećivao s prirodom i velikim Panom kao što se simbolički nadahnuto i moćno pjesnik prepustio svečanom podnevnom trenutku u »Maslini« i poistovijetio s pjevom cvrčka u »Cvrčku«. Plamićak male zemljine svijeće ima asocijativnu snagu i moć da ga prenese u one prostore života koji su presudno odredili snagu Nazorova životnog optimizma, podarili njegovoj knjizi jednu svijetlu i radosnu, impresionistički blistavu i vedru stranicu iz koje snažno zrači Nazorova vjera u smisao ljudskog življenja i čarobnu snagu sna. Jest, u čarobnu snagu sna kojim je taj pjesnik tako potresno i postojano odolijevao nedaćama životnim, kako u svom ličnom tako i u narodnom životu.

Antun je Barac u pravu kad reče da se Nazorova priroda ne slaže s objektivnom stvarnošću naših pejzaža, ali ta tvrdnja ništa ne znači za estetski sud o umjetničkoj snazi Nazorove pejzažne lirike. Svaka je ljepota određena individualnim viđenjem i doživljajem objektivnog svijeta, slikama kako ih pjesnik u nagonu stvaralačke fantazije u sebi vidi, čuje, i tu smo pred jednom temeljnom spoznajom, istinom koju i Nazorova umjetnost potvrđuje: umjetnost nije imitacija, podražavanje, opisivanje, preslikavanje života, već kreiranje, stvaranje, izražavanje, duboko stvaralački čin, novi vid života koji ima svoju zakonitost, svoj ritam, krvotok. Maslina, vinograd, more, cvrčak, zemlja, zrak, podne, sunce... tipični su nazorovski motivi, ništa nije nepoznato, novo, neobično, ali izvan pjesama njegovih sve je to samo gola i sirova građa. Tek u pjesmi Nazorovoj, strukturi umjetničkoj, ostanimo ovdje na »Maslini«, spomenuti motivi postaju novi i svježi, umjetnički neponovljivi i izražajni. Kad Nazor pjeva: »Vinograd moga je oca ovjenčan zelenim vijencem//Maslinā...« onda je to poetskim smislom, ritmom, kompozicijom, intonacijom i slikom preobraženo u pjesničku ljepotu; motivi su se oplemenili, u izrazu svečano intoniranog ritma i slike produhovili, dobili nov kvalitet, poprimili čar i draž nečeg intimnog, skladnog, duhovnog. Pregršt poznatih životnih motiva u kontekstu umjetničke vizije, načinom svoga postojanja u strukturi umjetnine, poprira svoj praiskonski, autentični sjaj, preobražava se u ljepotu umjetničke riječi, i to po crti stvaralačkog ritma i samo pjesnicima poznatog i datog nagona i smisla da ih oslobode svega materijalnog i podignu do sjaja više istine, do izvorne i svježije lirske ekspresije, magije novog smisla

i ljepote sna. Iz neposrednog doživljaja zavičaja, otočke, jadransko-mediteranske prirode rađa se pjesma njegove duše, intimistički topla, u evokaciji djetinjstva blistavo svježja i vedra, u stihovima koji su zvukovno iznijansirani i bogato slikoviti, a opet čisti i jedinstveni; izmjenom i unutarnjom ravnotežom dinamičnih i statičkih motiva, blago ustalasani, odmjereni i gibljivi poput valova morskih što se razbijaju o stijene otočkih uvala i grotla; unutrašnja ravnoteža između pokretnih i nepokretnih motiva i slika izražena je slobodnim stihom i usporenim ritmom, inetričkom strukturom koja ritmički sugerira ljepotu klasičnog stiha i ritam kakvog glazbenog recitativa koji bruji i šumi u glavi, u mozgu, u srpu i čulima, a ne pokreće tijelo.

U bijegu od nevremena i lične tjeskobe zavičaj se javlja u Nazorovim vizijama kao sretna luka spasa, prostor mira i spokojstva duševnog, izazov Nazorovoj mašti i tihoj kontemplaciji, kao znak obiteljske sreće, intime, vedrine. Jest, intimizam Nazorova bića, što ga je baštinio u roditeljskom domu, i čudesna maštovitost koju je pjesnik njegovao kao najdražu dragocjenost života sve do svoje smrti, mitski doživljaj života, posebno prirode koja će postati matična žila njegove poezije, bitne su značajke Nazorova mladenačkog bića, pjesama njegove mladosti, a te su se značajke na jedinstven način organski stopile i amalgamirale u »Maslini«, antologijskoj i nezaobilaznoj pjesmi u interpretaciji Nazorove poetike i njegova pjesničkog svijeta:

»U toj pjesmi stekle su se gotovo sve žile mladog Nazora«, piše Sime Vučetić u svojoj esejistički pisanoj monografiji *Vladimir Nazor*, »pa je stoga u njoj najbolje očitovano njegovo biće. I mediteransko podneblje, i vizija mitska, i tajna svjetlost poezije na otoku oko koje duva vjeterina i trese zdanje, i mirna kontemplacija, razmišljanje o mirisu očeva ulja kojim vonja plamen svjetiljke, i tjeskoba između vizije sebe i bujne baštine, i očev dom, zavičaj, i dječak koji sanjari i slobodna ritmika stihova što se jedan u drugi prelijevaju, te bi se moglo reći da je ova pjesma napisana u nekoliko talasavih dugih stihova — sve se steklo u ovoj pjesmi potpuno nazorovskoj kao što je nazorovska i s njom srodna, primjerice »Ruta Moapka' (1896) sa samog početka pjesnikova puta.«²⁸

»Konjik«

U svijetu Nazorovih ditiramba ima jedna pjesma koja bitno karakterizira dvojstvo njegova pjesničkog bića, njegovu sanjarsku i maštarsku prirodu, moć Nazorova sna da se prevlada sve grozomorno i grobljansko u biću i žiću pjesnika, bol i sumnje koje su ga zapljuskivale i potresale njegovo pjesničko biće. »Konjik« je

²⁸ Sime Vučetić, *Vladimir Nazor*, nav. djelo, str. 48—49.

neobična i poletna Nazorova pjesma, istovremeno jezovita i divna, tužna i vedra, stvaralački grozničavo prosanjani trenutak života, plamena vizija rasprsele, ali istovremeno i disciplinirano i kontrolirano osmišljene fantazije. Na pomamnom, olujnom vrancu, što »ko ljutit zmajić frče«, krilatom bijesnom atu, o kojemu je još u djetinjstvu »ognjene sanje... snivo«,²⁹ pjesnik se nakon stoljeća provedenog »u hladnoj zemlji«, »s kamenom na prsima«, »sa zmijom oko vrata«, matoševski užasnih i mračnih stanja duševnih, uputio kroz tamu i oluju, nošen sumnjama i nadama, prema Svjetlu i Zvijezdama, Suncu, »izvoru snage vječne«. U provali iskonskog pjesnikova osjećanja mržnje, prezira, gnjeva i bijesa na sve što je mračno i hladno i po čovjeka nedostojno i pogubno, sramno iz groba, i kida okove, i pljuje nad sramotom i vijekom što ga je prospavao pod »grobnom pločom«, i još gore: u glibu, crnom moru, pod teškom, smradnom i tmastom vodom, osuđen u mrtvom muku da tek iz daljine, tmine i ropske dubine, gleda kako plamte, »na dnu neba tamna«, crvene vatre.

Rođena iz potrebe da se prevlada mrak užasa, groba, »gdje gamad grizu i crna grakću jata«, pjesma je izraz osude svega ropškog u čovjeku i oko čovjeka, osude zla, sile nad čovjekom, otpor ništavilu, smrti čovjekova *Ja*, ali u isto vrijeme i afirmacija čovjekove ličnosti, osobne slobode, dostojanstva i duhovne ljepote, nezasicene žudnje pjesnikove, strasti i gladi za stvarnošću sna, carstvom Dobra i Svjetla: »Otvorilo je sunce preda mnogom svoje dvore...« Jest, »Konjik« je u idejnom i u stilskom smislu slojevitija i složenija pjesma od »Cvrčka«, svijetle i velike metafore podneva jadranskog, u kojoj je sve u znaku sunčevog pjeva cvrčka, i svježeg vjetra s vrhunca, i simfonije sunca... dok se u »Konjiku« javlja Nazorova drama na crti prometejske pjesnikove borbe između Svjetla i Mraka u njemu i okolo njega, carstva slobodnih beskraja i ustajalih grozomornih prostora mraka koji u kontekstu Nazorova građanskog života simboliziraju sivilo Nazorovih dana po ondašnjim malim mjestima Dalmacije i Istre, tugu trajanja, prigušenog živovanja, sapepost, ono mrsko stajanje na mjestu, matoševsku usku varoš s neizmjerom glupom perspektivom. Nazor se cijelog života opirao takvoj stvarnosti dinamizmom svoga duha, svjetlošću svojih snova, osvajanjem stvaralačkih visina, težnjom stvaralačkom k višem, mudrijem, ljepšem životu. U »Konjiku« pjesnik se otimlje zagrljaju groba i nesmislu života. Raspaljen snagom i urlikom vjetrine, silom olujnom: »Vjetrine nek me noćas ko stablo ogubalo//Izmlati krilo snažno, očisti studen hak!« pjesnik se, gotovo nekom praiskonskom snagom, nagonski animalno, razgaljenih njedara i raširenih, otvorenih nozdrva, željan i žedan

²⁹ Vladimir N a z o r, pjesma »Konj« (*Lirika*), SD, II, 124—125.

zraka i života, prepušta silama prirode, na olujnom konjicu »olujni pije zrak« i tako pun vihorne snage i energije, nabujale i neobuzdane, omamljen i osnažen, ustremio se prema Suncu, pobjeđuje Smrt, pobjedonosno izlazi iz teške gravitacije zemljine na zračne sunčane drumove, staze ognjene, na vječito vrelo života: »U česminu snage vječne, u slavni nepovrat«.

Prkosni je to revolt usred tjeskobe i grozomore ondašnjih uskih sredina kroz koje je Nazor prolazio (Split, Zadar, Pazin, Kopar, Kastav) i u kojima se mladi Nazor, pun mladenačke snage i pjesničke mašte, gušio, mučio i lomio. Muški je to protest sapetog čovjeka prema politički neslobodnom vremenu, sputanom ličnom životu, malograđanskom redu u čijim se okvirima tijesno živjelo i mrtvo disalo.

Lakoćom pisca velikog dara i čudesne imaginacije, strašću pobunjenika kojemu je strano i mrsko sve što je u životu ropsko i mrtvo, bez duha, misli, energije, zbivanja, Nazor je, po tko zna koji put, u pjesmi »Konjik« još jednom poetski konkretizirao svoju poetiku vitalizma, dinamizma, energije, borbe, volje i akcije, životnog optimizma, nade u mogućnost ljudskijeg života, a sve to na poznatoj nazorovskoj crti borbe između Dobra i Zla, Svjetla i Tame, Duha i Materije ili, preneseno na život pjesnikov, borbe između pjesničkog *Ja* i morskog mu života činovničkog što protjecaše tiho i mirno, pasivno, činovnički i obiteljski stnpljivo, u radu i redu, bez sjaja i ukrasa, vidljivih kriza i potresa, a u srcu i duši kipi bura emocija, živi nemir Ahasvera i izobilje snova. Gledano u kontekstu piščeve biografije pjesma je snažan revolucijon pobune protiv sudbine vlastitog mu žića i prokletstva vlastitog mu bića koje je osuđeno, kako sam jednom reče, da živi razapeto životom trostrukim: obiteljskim, činovničkim i pjesničkim, a u svijetu Nazorove poetike, njegova pogleda na život ljudski, njegova etičkog opredjeljenja, pjesma je izraz pobune protiv sila mraka i zla, Črta i njegovih bjesova, svega što je lijeno i slijepo, po život ljudski čoravo i pogubno, neafirmativno.

Rvanje sa zlim silama, ljepota slobodne misli i snaga energije zazvučili su u »Konjiku« nazorovski prepoznatljivo i neponovljivo. Prospavao je pjesnik cijeli jedan čovječiji život u mraku groba, među zmijama i vampirima, i lađama potopljenim, i što mu preostaje nego da se pobuni protiv infernalne stvarnosti, da toj i takvoj stvarnosti muški snažno i mladenački hrabro suprotstavi snagu ljudskog duha, tinovsku kristalnu kocku vedrine i svijetle nebeske visine, afirmaciju energije i snagu stvaralačke magije u kojoj se pjesnički čin oplođuje i osmišljava na izvoru česmne, simbolu života i svjetla. U tom zaletu prema Suncu, spontano i radosno, gradacijski moćno, rađaju se i rastu svijetle i blistave metafore, ritmički razigrane, ditirampski kliklave:

»Za gorom na istoku sinuo sunca trak:
 Ono će da rasprša sve sjene i aveti,
 Ono će s očiju mi da skine dugi mrak.
 Propni se, skoči, vini;
 K vrhuncu jurni tom;
 Digni se po vedrini
 Kolutu ognjenom!
 ... O Svjetlosti slobode!
 O požaru sunčani, što gutaš led i sjen!«

Aktivirale su se i rasplamsale stvaralačke energije u pjesniku, glas mu biva sve jači, puniji, zanosniji, gromkiji, izgubljeno stoljeće želi nadoknaditi u jednom danu: »Godine što prospavah pod zemljom, na dnu vode//Ja hoću da živem u cigli jedan tren!« iziviti život u jednom dahu, i tako kroz pobjedni revolt prevladati sve muke i krize duševne, ljudski pošteno i dostojanstveno, pjesnički visoko i slavno, na izvoru Svjetlosti slobode, odakle će, oslobođen mraka i studeni, pročišćen, čist i čil, poput ptice-orla, iz orlovskih visina, kliknuti: »Divan je život moj!«

»... Kasamo. I ja pjevam posljednju pjesmu svoju
 I pean radosti.
 Vjekove što ne živjeh, proživio sam sada
 U burnoj naglosti.
 Od neba pa do zemlje
 Glasa se gromki poj,
 Ko oró s visa klikćem:
 Divan je život moj!«

U Nazorovoj poeziji, kao što rekosmo, ima tjeskobe, usamljenosti, srušenih ideala i razgrađenih iluzija, ima bespomoćnosti i trpnje, ali i nemira i bunta, pobune, potrebe da se kidaju lanci i okovi i juriša kranjčevićevski na barikade u ime slobodne misli i nekog sretnijeg vijeka. Pjesma »Konjik« pripada ovom drugom, buntovnom krilu Nazorova mladenačkog stvaralaštva u kojem on *afirmira energiju, buntovnost, slobodu duha i ljepotu sna*. Nazorov »Konjik« uzbudljiva je i dramski napeta vizija, iskreno proživljena drama čovjeka koji se ne miri s mrskim i pustim životom, pjesnika koji se stvaralačkom snagom svoje smione mašte suprotstavlja mizeriji svakidašnjice, zamračenim vidicima života, krizi uma i srca, i tako oslobođen grobljanske more i groze, u maštovitom bijegu, u odsanjanom svijetu pjesnik diše punim plućima, na dohvatu Sunca i sam se pretvara u plamen: »Osjećam, gdje mi kosa vije se i izgara; //Pali me ognjen dah«, propinje se i raste, klikće, raspjevan sipa, u uobrazilji krilatog konjika, bujne i čarobne slike, i pjeva PEAN RADOSTI, zanosnu pobjedničku pjesmu sreće što mu u monotoniji životnih ura pruža maštovita muze »na Pegazu lakom... vila Poezije«.

Jest, život bez sna za Nazora nema smisla, a umjetnički stvarati za njega znači sanjati i maštati, iluzije graditi, snažno i nagonski idealima se podavati i prepuštati. Pjesma »Konjik« afirmacija je Svjetla, Energije, Života, Ideala, bez kojih bi se zmajevski malaksalo i duhovno palo, ružno umiralo, nazorovski autentična i stvaralački sugestivna ispovijest određena stvarnošću Nazorova žića i čežnjom pjesnikova bića da se mrska stvarnost prevlada magijom ljepote, jedinom realnošću postojanja pjesnika. Izrasla tako iz snažnog doživljaja vlastite životne patnje i radosti svijetle što se javlja i raste iz prevladanih osobnih kriza i skepsa, cijela je vizija, idejno i izražajno, kompozicijski zaokružena i osmišljena ritmom sudbinskog kretanja pjesnika-konjika od avetinjskog prostora groba do svijetlih vidika nebeskog svoda, vedrih i sunčanih obzorja. Tako se idejno i stilski, gradacijski i ritmički sve u pjesmi giba i kreće (i riječ, i slika, i misao) od prokletstva mraka do radosnog uskrsnuća i svijetle ekstaze romantika što se poslije tolikih patnji našao u carstvu Sunca, i to u jednoj rastućoj liniji do zanosnog akorda, smione vertikalne što vodi u slavni nepovrat:

»O, napr'jed, napr'jed, vranče, kroz tamu i oluju:
Pa bilo u smrt crnu, u tmurni nepovrat!

A sada: napr'jed, vranče, po klanцу i vrlėti!
Za gorom na istoku sinuo sunca trak.

Uz nebo dalje, vranče! — Još led mi žile steže,
Ognjene staze naše jošte je dalek kraj.

O, napr'jed, napr'jed, vranče, stazama koje gore,
U česmu snage vječne, u slavan nepovrat!«

Uz ovu gradacijsku liniju koja se prirodno rada iz sadržaja, iz ideje pjesme, iz unutrašnje nužde, u pjesmi Nazorovoj naglašeno je prisutan i postupak ponavljanja. Osjećajem mržnje na sve grobljansko i mračno pjesnik je prožet kroz cijelu pjesmu (i kroz svoj bogati opus sve do smrti). Grob je u viziji Nazorovoj njegova crna sudbina, avetinjsko stanje duha, zla kob koju pjesnik prevladava akcijom, pobunom, prometejskim prkosom, pa se ponavljanja javljaju kao logički i prirodni izraz pjesnikove potrebe da se naglasi mrak duševne patnje, tjeskobe i tragike, ali i čin budne svijesti koja i u najernjoj ljudskoj patnji sluti svjetlost zvijezda: »Sto godina sam dugih u hladnoj zemlji bivo...«, »Sto godina sam dugih užasne snove snivo...«, »Sto godina sam dugih ležao u jezeru...«, »Sto godina sam dugih gledao iz dubljine//Gdje gore crven-vatre, a na dnu neba tamna.//I jedne noći vidjeh: ruši se sa visine//Na mene zv'jezda jedna«... »Sto godina sam ležo u krilu crna mora...«. S druge strane ponavljanja se javljaju u funkciji neodoljive i ne-

utažive žedi pjesnika da se sve ljudsko, u mraku paklenskom izgubljeno i neiživljeno, nadoknadi i izivi u jednom danu, u jednom trenu, u jednom dahu, intenzivno i strasno: »Godine što prospavah pod gnusnom pločom otom//Ja hoću da ih živem u cigli jedan dan...«, »Godine što prospavah pod zemljom, na dnu vode, ja hoću da ih živem u cigli jedan tren...«.

Pjesma se i rodila iz mržnje prema grobu i ljubavi prema životu; jer, kako reče u »Sarkofagu«: »Najsladi plod je — život, // Najljepši raj je — sv'jet!« Poslije svih preboljenih nevolja i prevladanih tragika javlja se vedar i čisti glas: »Divan je život moj!«, onaj isti glas koji bruji i u »Cvrčku«: »Svijet je lijep, a život dar je s neba«.

Pa kad smo se već dotaknuli stilskih osobitosti »Konjika«, ka- žimo da su i riječi i ritam u potpunom skladu s idejom pjesme: sve je u znaku pokreta, pulziranja energije, snage, osmišljene akcije ljudskog i pjesničkog čina: »Propni se, skoči, vini, // K vrhuncu jurni tom; // Digni se po vedrini // Kolutu ognjenom! // ... O svjetlosti slobode!«, sve je u jednom poletnom, ustalasanom, živom i gibljivom ritmu što izvire iz stvaralačkog nemira, nestrpljenja, zanosa i uzbuđenja, ushita pjesnika-konjika i olujnog, pomamnog krikatog vranca što bijesno grabi nebeske visine, juri, skače, na trenutak dostojanstveno kasa, pa opet leti, »a s grivom u plamenu // I njuške ofurene«. Dinamizam vizije potenciran je ahasverskim neminom pjesnika, njegovim razigranim, kliktavim bićem, koje se u neodoljivoj žudnji za nepoznatim učestalo oglašava povicima, zapovjednim, povišenim glasom, što se na stilskom planu pjesme ostvaruje kroz mnoštvo zapovjednih glagolskih oblika i uskličnih izraza, ritmički razvijenih i slobodnih rečenica: »O, naprijed, napr'jed, vranče, kroz tamu i oluju... napr'jed vranče, po klancu i vrleti!... Uz nebo dalje, vranče!... O, napr'jed, napr'jed, vranče, stazama koje gore...« Ili pak: »Propni se, skoči, vini, digni se, zagrabi, jurni, leti...«, što se sve objavljuje kao izraz i iskaz silne unutarnje pokretačke sile, kao jedno silno *moranje* koje sigurno i nezaustavljivo tjera pjesnika naprijed, rasplamsava njegovu slobodnu misao, koja ne poznaje prepreke, granice, dogme u otkrivanju novih mogućnosti spoznavanja, u letu svome prema novim nepoznanicama. (A istinska poezija uvijek dodiruje nepoznato!) Magija ritma, riječi i smisla teče u punoći izraza od početne ritmički žive i poletne slike: »Kroz pram mi vjetar zviždi, ko ljutit zmajić frče // Poda mnom b'jesni at...« do završnog svečanog akorda pobjede svijetle slobodne misli nad mrakom smrti: »Otvorilo je sunce preda mnom svoje dvore... Divan je Život moj!«

I pridjevi Nazorovi, iako u ovoj pjesmi nisu ozbiljnije zastupljeni, imaju u strukturi »Konjika« svoje unutarnje opravdanje, svoju emotivnu, lirsku vrijednost i puni smisao.

»Voda je teška, mrtva, od gliba trulo dno.
Muk sjedi na žalima — jedino s vrbe pada
U jesen suho lišće i silazi na dno.

Doživljaj mraka, tjeskobe, mrtvila oživio je u navedenoj slici: Voda je *teška, mrtva*, muk grobni caruje uz zadah truleži i raspadanja: od gliba *trulo* dno. Nigdje traga životu, a izdvojeni motiv vrbe ne unosi u sveopću atmosferu smrti i umiranja dah života već samo pojačava osjećaj tuge i tjeskobe: »... jedino s vrbe pada/
U jesen suho lišće i silazi na dno«.

I još nešto: postupkom stvaralačke personifikacije apstraktna je imenica *muk* pomalo materijalizirana što čitavoj slici daje olovnu težinu, nešto kobno, muklo i zloslutno nadvilo se nad cijelom slikom i situacijom u kojoj se pjesnik našao.

A na kraju pjesme, u kvalitetno drukčijoj situaciji, u kojoj je prevladano mračno stanje duha, radost nadvladala tugu, vjera u svjetlost skepsu, nižu se stihovi poletni i vedri pa primjereno optimističkom zanosu pjesnikovu i atributi žive i dišu punim i gromkim glasom pjesnikova uzbuđenja:

»... Kasamo. I ja pjevam posljednju pjesmu svoju
I pean radosti.
Vjekovi što ne živjeh, proživio sam sada
U *burnoj* naglosti.
Od neba pa do zemlje
Glasa se *gromki* poj,
Ko oró s visa klikćem:
'Divan je život moj!«

Kranjčevićevska akustika! Iz zvjezdanih daljina »glasa se *gromki* poj«, zaorio je pjesnik poput Kranjčevića »ko grom« zanosnu pjesmu radosti, što odjekuje od neba do zemlje, pjesmu potrebnu ne samo njemu već i onima kojima srce svoje otkriva. »Otuda izravno obraćanje, otuda upravan govor, otuda apodiktične tvrdnje, otuda neočekivan aktivitet ovog naoko isključivo kontemplativnog lirskog subjekta«, piše Ivo Frangeš govoreći o borbenosti Nazorove poezije.³⁰ U *burnoj* naglosti proživio je vjekove, oslobodio se more duševne i gleda u Svjetlo. Teško da bi se mogli naći primjereniji, izražajniiji i smisleniji atributi za duševno stanje i situaciju u kojoj se pjesnik našao. Ogroman prostor »od neba do zemlje« zahtijeva kranjčevićevski izraz *gromki* poj: »A kad mi jednom s dušom po svemiru se krene zaorit ću ko grom«, pjeva Kranjčević u pjesmi »Moj dom«, a jednako tako sintagma u *burnoj naglosti* doživljajno snažno izražava naglo i strasno proživljavanje izgub-

³⁰ Ivo Frangeš, Borbenost Nazorove poezije«, *Vjesnik*, XXII/1961, Zagreb, br. 5182, str. 6.

ljenog stoljeća. Jest, u pravoj umjetnini je uvijek tako, sadržaj i forma postaju jedno, forma se javlja kao melodija, ritam, zvuk, glas sadržaja.

*
**

Istra je posebno poglavlje u Nazorovu životu i radu. U tom najzapadnijem dijelu našeg nacionalnog teritorija, koji je stoljećima bio izložen porobljavanju i odnarodivanju, Vladimir je Nazor napisao mnoštvo proznih i stihovanih tekstova, kao što su ciklus soneta *Istarski gradovi*, balade *Krvava košulja*, historijski roman *Krvavi dani*, pa *Istarske priče*, *Lirika*, *Nove pjesme*, a u tom svijetu bogate stvaralačke aktivnosti nalaze se i njegove divne alegorijsko-simboličke priče, »Halugica« i »Albus kralj«, idejom vezane za osebujuću maštarsku prirodu Nazorova lirskog bića, mitsko-legendarne likove i poetizirani svijet prirode, a uz njih »Veli Jože« i »Boškarina«, alegorijske priče vezane za stvarnost istarsku, velební simboli snage istarske zemlje i veličine narodne. U Pazin je Nazor stigao iz Zadra 1903. kao poznati i priznati pjesnik koji iza sebe ima knjige *Slavenske legende* i *Zivanu*, »Brun-dijadu« štampanu u *Glasniku Matice dalmatinske* i mnoštvo pjesama razasutih po ondašnjim uglednim časopisima (i Starih i Mladih) koji su izlazili u Splitu, Zadru, Zagrebu, Sarajevu. Otvara se novo, istarsko razdoblje u Nazorovu stvaralaštvu, značajno zbog novog pjesnikova odnosa prema stvarnosti, životu, malom istarskom čovjeku; svojim kulturno-pedagoškim angažmanom i književnim radom Nazor u Istri nastavlja svijetlu tradiciju istarskih prosvjetitelja i preporoditelja koja je prisutna na istarskom tlu od drevnih vremena bezimernih glagoljaša do Jurja Dobrile, Matka Laginje i Dinka Trinajstića koji ga u prvom susretu s Istrom upoznaje s istarskim selima i gradićima. Nazor je opsjednut Istrom i njenim problemima. Istra mu je postala opsesijom, trajnom životnom preokupacijom, novi zavičaj. Obilazi istarska sela i gradove, promatra njihove žitelje, upoznaje male ljude, marljive i krotke, poštene i radišne težake i kmetove, otkriva u prirodi i ljudima istarske zemlje nešto veliko, ogromno, čvrsto, ali tragično: nesvjesni svoje snage i svojih sposobnosti, nacionalno neprobuđeni, ponizno robuju talijanskoj gospodi, žive politički i ekonomski u podređenom položaju, strpljivo podnoseći nepravde i uvrede. Jest, tu, u istarskoj zemlji kao dijelu naše domovine, nacionalno prepoznatljivoj više po svugdje prisutnim glagoljaškim spomenicima i živoj domaćoj čakavskoj riječi nego probuđenoj kritičkoj svijesti, Nazor se čvrsto spušta s mitskih visina drevnih bogova i junaka na zemlju, među ljude, istarske Hrvate, puk svakodnevní koji će ga pokrenuti na nove pobune i proteste; poslije pazinskog razdoblja, u kojem je Nazor još uvijek okrenut prošlosti na-

šoj, dolazi koparsko razdoblje njegova istarskog života, u kojem se rađaju dvije moćne Nazorove priče: »Veli Jože« i »Boškarina«. U njima je Nazor uronio u dušu i tugu istarskog čovjeka. »Veli Jože« je velebna, grandiozna pripovijest, za naše prilike, kako reče Matoš, »iđejom originalna i ni malo banalna«,³¹ u novelistici hrvatske moderne po mnogim elementima nešto sasvim novo, kako sadržajem tako isto i formom. Djelo je legendarno-historijskog karaktera, Hengešić ga naziva realističkim mitom, i ne bez razloga: u njegovoj se strukturi prepleću socijalni i patriotski motivi, realistička opservacija i romantični zanos, epika i lirika, prošlost i sadašnjost, a sve pod znakom umjetnosti alegorije i simbola, ali s jasnim aluzijama na suvremeni život i društveno-socijalni položaj istarskog čovjeka. U velikim umjetničkim potezima, sugestivno i plastično, izvučena je orijaška pojava Velog Jože u kojoj je simbolizirana snaga i moć istarskog puka, ali i slabosti njegove: dobroćudnost, nepromišljenost, samovoljnost, nesložnost, svadljivost, navičnost, nesposobnost da se snađe u slobodi, poslušnost: »A naš Jože je upravo najbolje vrste: pokoran ko pašče, jak kao bik, zdrav kao kremen, a glup kao tele«, prebire u glavi kamarlengo Civetta i dodaje: »U Mlecima dobro znadu da baš stvorio kao što je Jože, pridoniješe ponajviše sjaju i snazi republike.«³²

Jest, poslije Splita i Zadra nastupa zrelo istarsko razdoblje njegova rada, a kao sinteza svega stoji »Veli Jože«, simbolična vizija snage istarskog puka (i nas uopće), ali i njegove patnje i vjekovne boli, što se tako trpkno zgusnula i tako sugestivno objavila kroz tužnu kantilenu čakavske Galiotove pjesme. Nazor sa žalošću konstatira uspjeh tuđinaca, ali pjesnik čvrsto vjeruje da će se Jože, snažan istarski puk, jednoga dana probuditi: »A za život ni dosta znat kopat. Mi ne znamo biti liberi«. Nazor radi na tome, »Veli Jože« postaje patriotska »budnica u obliku simbola«. U veličanstvenoj simfoniji oluje pjesnik naslućuje buđenje istarske narodne svijesti, u disakordima vjetra i gromova, šuma valova, i u grču galiotovih stihova budi se iskra nacionalnog u Velom Joži, ta će iskra na mahove zasjati kao optimistička vjera Nazorova da se nije još sve nacionalno zgaslo u ljudima istarske zemlje. Poslije te olujne noći i one elegične i bolne melodije galiota róba javljaju se u Velom Joži asocijacije na vlastite pretke, praoca Vukana, koji je pod motovunskim brdom odbio »navalu divljih bikova« i Jože »osjeća da je sunce saželo danas u njegovu krv vatrene sokove i da su galeotov govor i oluja istresli iz njegove duše svaki strah, onako kao što vihar kida sa stabla sve suho i gnjilo. Klikće Jože u tami vjetru i kiši. Uživa u toj prvoj borbi i poziva na mejdan talase. Nalik na čopor divljih konja jure valovi preko hridina, ali

³¹ Antun Gustav Matoš, »Nove knjige«, SD, VI, 210.

³² Vladimir N a z o r, »Veli Jože«, SD, X, 19.

je gorostas uvijek tu, uspravan i napet kao luk. Prkosi bijesu i pjeva.³³ Proživio je katarzu, osjetio ponos i snagu, prevladao bar na čas ropsku psihologiju. »Veli Jože« postaje proglas koji istarske kmetove, Hrvate i Slovence, zovu na bunu, na ustanak za nacionalno i socijalno oslobođenje.

Iz istog izvora, istovremeno i na istom mjestu, u Motovunu, začela se, uz »Velog Jožu«, i »Boškarina«, »dviije priče, koje možda prikazuju najvjerniju sliku ljudi i događaja baš ondje, gdje izgledaju najviše fantastične«. ³⁴ Ali dok se priča »Veli Jože«, inspirirana Nazorovim doživljajem pobunjenih i razjarenih regruta u Motovunu, rodila odmah, u jednom dahu, spontano, »najedanput«, kako reče Nazor: »Lik kmeta — orijaša Velog Jože stvori se najedanput — gotov i čitav — pred mojim očima«, ³⁵ dotle se priča »Boškarina«, groteskno intonirana i puna pučke fantazije, istine o Istri i njenoj pučkoj psihi, kumparu Zvani Grbljini i njegovoj mršavoj kravi Boškarini, i gospodi pazinskoj koja nagrađuje ugojene krave dovedene izdaleka, dok njega i njegovu kravicu ismijavaju, pojavila nešto kasnije, nakon Nazorova susreta s doktorom Laginjom, narodnim zastupnikom u istarskom saboru u Poreču, koji upozorava Nazora na kumpar Zvaninu priču o Boškarini kao »zaista na nešto golemo«. Golemo u ideji, u slici, u izrazu. Malena, mršava kravica, a »čudo od blaga!« simbol zagonetke istarskog pučkog bića: u nutrini snažno, jako, nevidljivo, ali posvuda prisutno, pozamašno, u svakom trenutku sposobno da odolijeva, da se othrvava divljini prirode i nepravdama društva u kojem se i životinje po klasnoj pripadnosti suprotstavljaju, promatraju, ocjenjuju. Boškarina kumpara Zvane ima čudesnu moć da oštire sokove škrte istarske zemlje pretvara u izobilje dobra, i tako nezahvalnoj, nepoštenoj »Gospodi od komisije« otkrije istinu o sebi, zemlji i njenom čovjeku, kumparu Zvani Grbljini, kmetu motovunskom pod čijim se žuljevitim dlanovima mlijeko Boškarine nezaustavljivo, u mlazovima, šumno, mirišljivo i bučno, otkriva u jeziku i slici, u ritmu što se himnički svečano oglašava i progovara o moći svoga zagonetnog bića, snazi Istre i njenih stanovnika, na sveopće zaprepaštenje Gospode, koja nikada nije ni pomislila da to biće ljudski shvati i prihvati:

»Iz četiriju sisa ide mlijeko, teče samo i neprekidno u četiri mlaza, bijelo kao snijeg, mirišljivo kao jagoda. Kao da je vrelo udarilo iz četiri grla, u četiri žile, iz kamena gorskoga, pa se bjelasa, romoni i pjeva, kako će ono oživjeti sve što je sunce opržilo, žeđa ubila. Bije, toči se i curi Boškarinino mlijeko, a šumi o slatčini djeteline, o mirisu kadulje

³³ *Isto*, str. 27.

³⁴ Vladimir N a z o r, »Bilješke« (Predgovor III izdanju *Istarskih priča* koje izlaze pod izmijenjenim naslovom *Istarski bolovi* u Zagrebu 1930), SD, XI, 122.

³⁵ *Isto*, str. 121.

na pašnjacima; o snazi sokova što ih ljetno sunce zgušnjava u vlaču trava. Romani Boškarinino mlijeko o snazi težaka, o snazi njihovih mišića, o vedrini njihova duha, koji zna mnogo pretrpjeti i podnijeti. Lokva se bijeli usred vrta, potočići vijugaju se od nje prema uglovima vrtića, a mlijeko teče dalje i šumi: 'Ja sam bijelo i mirišljivo ja sam toplo i hranljivo! Pretaćem se od iskova iz žile u žilu, iz vimena u vime, all sve gušće i slađe, da zadojim vaša čeda, a vas okrijepim'«.36

Kao što rekosmo, za istarsko razdoblje Nazorova stvaranja vezano je i izdanje *Lirike* (1910), zbirke koju je Nazor zaključio ciklusom »Robovi«, što ga je napisao u Kastvu te iste godine. Iz neposrednog Nazorova dodira s pučkim, narodnim životom, iz spoznaja njegovih o potlačenosti Istre, inertnosti, strpljivosti i patrijarhalnoj krotkosti njenih radnika, težaka i kmetova, javlja se u duši Nazorovoj srdžba, ljutnja i mržnja na takvo stanje stvari i duha kod istarskog puka,³⁷ i on ustaje protiv ropstva u našem narodnom životu, gosodskih toga, stranačkih papiga, jalovih pjesnika, u »Kipu« zaziva Meštovića neka iskleše kip divlje iskonske snage, nalik na strahotnog Boga:

»Svu divlju iskonsku snagu, što dugo već u nama spava,
Svu srdžbu za podlost našu ti ulij u otesan kam!«

neka bude u isto vrijeme i monumentalna figura i simbol, naš Mojsije i naš Isus, vođa pravedan i strog, u kome će biti srdžbe »za podlost našu«, i bola, i ukora, i gnjeva, i prezira, i opomene za sve ono Zlo što izvire iz naših gluposti, prokletstva svada, sebičnosti, jalove politike, divljih mentaliteta. Nazor se buni, diže glas protiv ropstva i ropske psihologije, poziva na ustanak, pobunu, jedini čin dostojan čovjeka, naroda u ropstvu:

»Ustajmo, diž'mo se skupa, ko naši pradjedi davni,
Uz rzaj konja, uz riku volova, motika zvek:
Velja ko rječina ljudska podimo br'jegom i ravni
Sl'jedeći poklike vođa, rogova muklijeh jek!«

Pjeva tako Nazor u ciklusu »Robovi« »u ime bezglavog, težačkog, patrijarhalnog sela, u ime sjajnih vizija praslavenske prošlosti, ali i u ime tragike i robovanja i patnji što ih je stilizirao u stihu i u prozama svojih dojakošnjih knjiga«,³⁸ *Slavenskih legendi, Hrvatskih kraljeva, Istarskih gradova i Istarskih priča*, noseći se kultom

³⁶ Vladimir Nazor, »Boškarina«, *SD*, XI, 97—98.

³⁷ Nazor o tome piše:

»Takvu sam krotkost i pokunjenost našeg seljanina pred građaninom gledao i u srcu Istre, ali sam baš u Kopru najbolje vidio da jest nešto ružno — od novoga doba ne napadnuto, od našeg narodnog pokreta još jedva uzdržano — u odnošaju između hrvatskoga istarskog sela i talijanskog ili potalijančanog istarskog grada ili varošice.« (Vladimir Nazor, »Bilješke«, *SD*, XI, 118).

³⁸ Šime Vučetić, *Vladimir Nazor*, nav. djelo, str. 96—97.

heroizma, snagom i junaštvom drevnog, poganskog, praslavenskog, mitskog svijeta, iskonskom energijom narodnog duha kao pokretačkom snagom i svijetlim idealom kojim Nazor želi gromkim glasom narodnog vođe i proroka trgnuti, probuditi, pokrenuti i osnažiti svoje klonulo vrijeme:

Dodoh iz kraja daleka drevnih i svijetlih mita,
Sa sobom vodeć sve blago prastarog vijeka svog.
Ko r'jeka blistava za mnom nepregledna povorka hita,
A spr'jeda neviden kroči već davno zaboravljen bog.

Širom otvorite vrata tmurnijeh vaših dvorova,
Šatōra dignite zastor, odvalite pred spiljom kam:
Puhnuti snažan će vjetar u omaru mračnih stanova,
Ući će u srca vaša svjetlost i životni plam.«

Ideja slobode visoko je opjevana u Nazorovim djelima, iz slobodarskih Nazorovih preokupacija izviru svijetle vizije drevnih heroizama praslavenskih mitova i nacionalne prošlosti (*Slavenske legende, Hrvatski kraljevi*), iz slobodarskih pjesnikovih težnji rađa se njegov kritički odnos prema mrskim političkim i stranačkim borbama vremena (*Medvjed Brundo*), u ime slobode osluškuje pučko bilo istarskih seljaka i kmetova (»Veli Jože«, »Boškarina«) i objavljuje »Robove« (*Lirika*), buntovne, ojađene i kritičke stihove, a u vrijeme balkanskih ratova zanosnim riječima pozdravlja oslobodilačke bitke dana, piše patriotski plamene, frenetično glasne, muški gromke, poletne i snažne stihove, kao što su »Heroji«, »Borba«, »Lanac«, »Uskrš«, »Hajka«, »Davori! Davori!« »I meni dobra konja! I za me mač i plamen...« kliče pjesnik.

Iz kastavskog sužanjstva šalje u svijet buntovne i prkosne strofe u kojima izražava revolucionarno-demokratsko raspoloženje svoga vremena, naprednih političkih prvaka i jugoslavenski orijentiranih studenata i đaka na ovom stoljećima gaženom i tlačenom, nemirnom i razjedinjenom balkanskom prostoru uoči velikih i sudbonosnih događaja prvoga svjetskog rata.

»1911! 1912! i 1913!
Sudbonosne, svijetle godine.

Srpsko-hrvatska koalicija u užoj domovini.

Zajedničko spremanje naših dotad zavađenih slavenskih država. Balkanska epopeja. Rasplamćenje jugoslavenske svijesti koja — i u mlađim hrvatskim dušama — hoće što skorije djelo.³⁹ U tom se trenutku Nazor nalazi na najzapadnijem dijelu našeg nacionalnog teritorija, u zabačenom Kastvu, »rob svoje činovničke službe, mučenik eknomskih neprilika, hranitelj boležljivih staraca,⁴⁰ da-

³⁹ Vladimir N a z o r, »Uvod« (*Nove pjesme*, 1913), SD, II, str. 211.

⁴⁰ Isto.

leko od velikih bitaka, sapet i sputan, skućen, prikovan, ali duhom budan i energičan, duševno uzburkan i buran. »I dok su mu vizije prošlosti nametale kliklave tonove *Slavenskih legendi i Hrvatskih kraljeva*, srpska balkanska epopeja 1912. i 1913. toliko ga oduševljava da svoje zanose mora vikati svijetu iz svog zaturenog kastavskog kuta: 'I — jer ne mogu drugo i drukčije — napinjem se kao luk, dižem se na prstima nogu i — vičem'«. ⁴¹ Nazor s oduševljenjem prati i osluškuje događaje na dalekom istočnom ratištu, veseli se uspjesima Srbije i balkanskoj epopeji i već vidi i sluti povijesno-sudbonosne događaje i obračune između porobljenih južnoslavenskih naroda i njihovih stoljetnih tirana, sastavlja gromke i borbene stihove, više deklamacije nego umjetnine, ali karakteristične za jedno pošteno, pučko i demokratsko nastroj enje i revolucionarno opredjeljenje koje nije tada bilo usamljeno. Jest, svi su naši veliki ljudi radosno primili vijest o uspjesima Srbije u balkanskim ratovima, svi su gledali u Srbiji jugoslavenski Pijemont koji će osloboditi i ujediniti južnoslavenske narode, ostvariti jugoslavensku ideju, vjekovni san tolikih duhova u prošlosti i sadašnjosti. Nazorove *Nove pjesme* odišu velikom radošću, njegova se »hrvatska duša buri i propinje«, u žilama osjeća uzavrelu krv svojih uskočkih i hajdučkih predaka, čuje drevni zov praotaca; one jasno govore o Nazorovu uvjerenju da su se na jednom dijelu naše zemlje pojavili njegovi junaci, divovi i heroji, i da se ostvaruju njegovi pjesnički snovi: »Opet će banuti, dobro da zidaju, da ruše zlo...«. Od buntovnih strofa *Novih pjesama* do programske poeme »Šikare«, nadahnute i vidovite vizije koja se u jednom sudbonosnom trenutku javlja kao spasonosna pjesnička riječ u spoznavanju pjesnikovih posljednjih nada: žilavosti, otpornosti i nepokornosti narodnih snaga, objavljene u *Savremeniku* 1917. kada i Krležina »Hrvatska rapsodija«, samo je jedan korak, ali tu već izlazimo iz okvira naše teme: Nazor-pjesnik hrvatske moderne.

Pjesme u zbirci *Nove pjesme* Nazor je podijelio u četiri ciklusa: »Pjesme osame«, »Krv«, »Sveti lug« i »Kresovi« pa nas već sami naslovi ciklusa upućuju na karakteristično dvojstvo Nazorova pjesničkog bića i njegova poetskog glasa. Uz idejno aktualne pjesme vremena, preporodnog i herojskog duha, nacionalne energije i nacionalnog zdravlja istovremeno se javljaju i pjesme osame, unutarnjih nemira i kriza, boli i patnje, tihih susreta s prirodom, kastavskim gajevima i šumama, carstvom Nazorove pjesničke duše. U njima se Nazor otkriva kao samotni filozof i povučen sanjar s bujnim unutrašnjim životom. Uz sav zanos, udivljenje i ushićenje prema krupnim događajima i zbivanjima na dalekom oslobodilač-

⁴¹ Miroslav Čabrajec, »Interpretacijski stilski kompleksi u kritičkom opusu Milana Marjanovića«, *Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci*, br. 2, 1980, str. 318.

kom ratištu, pjesnik osjeća i naličje krvoprolića, užasne strahote stradanja nevinih i nejakih, mržnju, glad i patnju kao neizbježnu pratnju svih ratova: »I nešto se u meni cijepalo na dvoje, da jedno klikče, a drugo plače«,⁴² piše Nazor tridesetih godina u predgovoru pod naslovom »Uvod« što ga je napisao za treće izdanje *Novih pjesama*. »Jer baš u te godine«, nastavlja Nazor u spomenutom »Uvodu«, »ja najbolje čuh i razabrah govor stvari, raslinja i životinja onog parčeta naše zemlje, u kome mi se pričinjalo da sam i zapušten živim. I taj je govor bio sasvim drukčiji (podcrtao M. D.) od onoga što sam ga — rekao bih — slušao u daleku praskanju pušaka i gruvanju topova«. ⁴³

Tako se uz bučne i zvučne, glasne i kliklave pjesme vremena kao što su »Krv«, »Hajka«, »Borba«, »Krijes« i druge, javljaju vizije carstva mašte, prirode, osame, vizije kule bjelokosne u koju se pjesnik zatvara prestravljen pred strahotama rata i zbunjen pred tajnama života, podižući je u svojoj mašti visoko, na vrhunac gore, »gdje se orli s vjetrovima bore«, ali sa žarkom željom i čežnjom da se jednoga dana, okrijepljen, »jak i dobar«, ponovno vrati među ljude: » — Kad ću, kad ću jednom jak i dobar moći// Da međ ljude siđem iz te kule svoje?« Nadahnut i zaokupljen unutrašnjim životom prirode, Nazor osluškuje njezin nemušti govor po kastavskim docima i u intimnom dodiru sa carstvom prirode, svijetom raslinja i životinja, stvara pjesme »Svetog luga«: »Nottur-no« i »Šumske idile«, rijetke ljepote diskretna, profinjena, mekana i topla zvuka, skladne lirske tvorevine, u nutрини svojoj raskošne ritmom i slikom, a opet jednostavne i bez buke, sažete u izrazu, zrele u duhu, pune mirisa i boja, tihe sjete, melankolije i zatajenog bola:

»Noć je tamna i duboka.
Ja sam sam.

Komu bol da svoju kažem i da radost svoju dam!«

Poezija je to malih, sitnih stvari i pojava, kako je već davno zapazio Milan Marjanović, finih slika plemenite jednostavnosti i tihe veličajnosti (»Šuma spava«, »Mrtvi lugar«, »Kraljica cvjetova«, »Bog u šumi«), puna tajnovite simbolike što ih te stvari, pojave i slike u sebi nose i kriju, poezija u kojoj se Nazor objavljuje kao rafinirani majstor riječi i ritma, artist rijetkog dojma, duboke intime i posebne misli, kao u onoj ljupkoj, po snazi humaniteta nježnoj i divnoj slici, »Mrtvi lugar«, u kojoj stari lugar Janko noću ustaje iz groba te »pod muklim granam gluhim lugom luta« nježno zabrinut za sitne životinje i biljke Svetog luga, a kad ga noge prije Zore u grob nose: »Ruke« su mu pune cv'jeća, lišća, korá, // Brada puna rose.«

⁴² Vladimir N a z o r, »Uvod« (*Nove pjesme*, 1913), SD, II, 213.

⁴³ Isto.

Dok je u ranijim lirskim ciklusima («Febbre«, «Synopsis«, «Prvorođeni«, «Ditirambi«, «Dionizijske pjesme») u svom neobuzdanom mladenačko-romantično-ditirampskom zanosu, u žarkoj žudnji za poganskim načinom življenja, helenskim radostima i životnim vedrinama bio pun unutarnje energije i nabrekle snage, uzavrele krvi, strasti i gladi da uhvati, doživi i ispije sve veliko i lijepo u ljubavi, prirodi i životu uopće: »Ja sam danas ispio sunce plamno...« pjesnik iskonskih životnih nagona, poganskog osjećanja i širokog dionizijskog daha, nespутane fantazije, velebnih i himnički raspjevanih lirskih vizija epskih proporcija i dimenzija, dinamičnog izraza i velikog ritma, barokno-raskošne metaforike, alegorija, hiperbola i mitskih pojmova, smionih simbola, blistavih, jarkih tonova i boja, svemirske glazbe itd., itd., u »Pjesmama osame« i »Svetom lugu« i, kasnije, u *Intimi* (1915), zbirci koja se radala paralelno sa spomenutim ciklusima objavljenim u *Novim pjesmama*, i rodila iz iste duševne klime, Nazor se mijenja, preobražava, stišava i zatvara u sebe, okreće nutrini svoje duše, zagonetnosti vlastitog bića i misteriju bitka što ga osjeća i čuti jednako u sebi kao i u životu prirode. Jest, Nazorov doživljaj prirode je kompleksan, složen, priroda i dalje ostaje njegova velika životna ljubav, ona mu pruža najveću mogućnost da se otkrije i sakrije, kroz svijet njene metaforike može sve izraziti i zatajiti, u njenom carstvu Nazor ponovno otkriva u sebi Dječaka s otoka, ali tu je već iskustvo čovjeka koji nema više u sebi ranijih mladićkih zanosu pa je i odnos prema prirodi u ovoj stvaralačkoj fazi bitno drukčiji nego u ciklusima njegove mladosti, gdje je sve u znaku osjećaja snage, zdravlja i radosti. Nazor je sada ranjiv i tjeskoban, nemiran i drhtav, kontemplativan, pa se primjereno pjesnikovu stanju duha i priroda javlja u drukčijem osvjetljenju, postaje izraz njegovih bolnih duševnih stanja: prigušena je i zatvorena, poluosvjetljena, noćna, mistična, sva u ljepoti detalja, ali pritajena i tajnovita u dramatičnosti svojih unutarnjih stanja, kao u onoj podjednako opojno lijepoj i jezovitoj pjesmici tamne misli »Kraljci cvjetova«. Sveti je lug nazorovski hram prirode u kojem pjesnik sluša govor simbola o višem smislu života, o misteriju suglasja, o čudu nepoznatog, o tajni što se objavljuje kao privid s omu stranu erte, kao san duše i duša stvari: »nešto pod pritiskom događaja, nešto zbog osobnih nedaća, a bogme i godina«, kako reče Sime Vučelić, Nazor se više ne poistovjećuje s morem i suncem, nestali su mladićki doživljaji prirode, snaga se emocija stišala, moć mašte obuzdala, misao sabrala, pjesnik je zaokupljen samim sobom pa s prirodom samozatajno dijeli svoje prigušene misli i tuge, zaokupljen, pored ostalog, i brigom cizelera i artiste kako da nova duševna stanja tihe sjete, melankolije i patnje prenese u nove slike, ritmove i rime poslije bujnih himničkih osjećanja u ranijim

ciklusima i onog osebujnog i ničim sputanog ritma posebne vrste koji se nije mogao mjeriti, zatvarati i »prebrojavati na prste«.

A ritmovi i rime carstvo su Nazorovo i u *Intimi*. Ne sredstvo kojim se služi, već klima u kojoj pjesnik stvara i sanja, diše i živi. Ideal mu je ritam utemeljen na prisustvu daktila u stihu, u sroku, u strofi i pjesmi u cjelini, ritam dinamičan, krilat i gibljiv, drhtav i zvučan, orlovski, kako ga pjesnik na jednome mjestu nazva, ali ne kao formalni element, artistički jeftin, već ritam što izvire iznutra, iz krvi, iz bola, otkućaja srca, sanja i tajanstva unutarnjeg pjesnikova glasa pa svoje daktilske preokupacije Nazor istovremeno programski objavljuje kao svjesno prihvaćenu poetiku i kao kreativni izraz nemira i duševnih stanja cijelog mu bića i bitka u kojemu pjesnik sluti i čuti ritam prapočela, čest samog božanstva, bitnu odliku postanka, postojanja čovjeka i kozmosa, duha i materije: »Sve drhti bez prestanka//Ko u časak postanka...«.

»I ritam je sve!
Kad tijelo mre,
Baš tada, iz naših dubina
Pjev najljepši nastaje
I tiho ga nestaje
U etiru plavih visina.«

Tako se u zbirci *Intima* Nazor javlja kao virtuoz vezanog stiha i skladnog, zvučnog, sugestivnog i živog, gibljivog daktilskog ritma, pjesnik dotjerane forme, savršenih stihova i strofa, zbijenog, jasnog i čistog izraza nad kojim Nazor kritički strogo bdije duhom i slušnom stvaraoca⁴¹ koji zna uhvatiti i prepoznati Riječ što doživljeno i slučeno stvaralački osvjetljava i u čin umjetnički preobražava, pretvara.

U svojoj opsežnoj studiji o zbirci *Intima*, koju je napisao za vrijeme internacije u Kastvu 1915. Milan je Marjanović minucioznom analizom suptilnije uronio u unutarnje svjetove Nazorove zbirke, a posebno interpretacijskim zahvatom u pjesmu »Bunar«, kako to pokazuje u svom nadahnuto pisanom radu Miroslav Čabrajec »Interpretacijski stilski kompleksi u kritičkom opusu Milana Marjanovića«.⁴⁵ Interpretacijskim zahvatom u duhovnu i jezičnu supstancu *Intime* Marjanović je, po mišljenju Čabrajca, dao moderni kritički tekst koji je i danas po mnogo čemu svjež i interesantan s gledišta suvremene stilističke kritike. Jest, analizom pjesnikovih slika i motiva, riječi i ritma Marjanović je dopro do dna *Intime*, dodirnuo i sugerirao mnoge čarolije Nazorovih sim-

⁴⁴ Vladimir Nazor (pismo Branku Vodniku, 12. I 1915), *SD*, XXI, 115—116.

⁴⁵ Miroslav Čabrajec, »Interpretacijski stilski kompleksi u kritičkom opusu Milana Marjanovića«, *op. cit.*, str. 320—323.

bola, otkrio njihovu magiju i onaj čar poetske koprene kojom pjesnik obavija opjevane stvari i pojave, definirao ideju tajnovitosti u kojoj je »sanja dan, a java ružna sanja«, pa u tom kontekstu Marjanović analitički govori o poeziji mistike, iluzije, privida, leda, a u poglavlju »Ars poetica« progovara i o Nazorovoj poetici stiha, ritma i rime polazeći od pjesnikovih programskih pjesama, a nije ostao bez sluha i za vitalističku stranu *Intime*, za one pjesme po kojima je Nazor prepoznatljiv kao pjesnik prkosa, energije, rodoljublja, dinamizma: »Nazor i završava čitavu zbirku krepkim sonetom 'Bor'. U njemu je svaka riječ, svaki stih i svaki srok tvrd, žilav, igličav, oštar i ponosan i u njemu se opet čuje stari pjesnikov prkos i heroizam.«⁴⁶

Posebno je vrijedna Marjanovićeva spoznaja da je dinamizam bitna osobina Nazorova pjesničkog svijeta. Stoji tvrdnja tolikih kritičara da je Nazorova poezija monumentalna, primjećuje točno Marjanović, ali ona samo djelomično karakterizira Nazorovo pjesništvo, dok je dinamizam bitna oznaka svega što Nazor stvara. Jest, Nazor se uvijek s nečim bori, rva, junači, bez obzira da li je riječ o zlim silama i utvarama ili strofama i srokovima, da li se izražava u stihu ili prozi, u jeziku legende ili intime, u vizijama mita ili kroz poeziju »sitnih« stvari, u ditirampskim akordima mora i sunca ili prigušenim tonovima duše i srca itd.

»U najvećem dijelu njegovih radova«, piše Milan Marjanović, »sve je u neprekidnome živom gibanju, sve se miče, teče i kreće... Mnogo je puta uporedio pjesnik samoga sebe s napetim lukom, a uvijek mu je bila mila slika strelice što leti suncu i ata što se propinje. Zato on i traži 'riječ-snagu' što se u čin pretvara; riječ što razvezuje povezane energije! Dinamički je momenat ona čarobna šipka kojom Nazor oživljava sve čega se dotakne: pa čak i led u kojemu vidi manijestaciju jedne grdne — snage! A on sam nosi u sebi najveće obilje životvorne snage što sve budi, diže i pokreće.«⁴⁷

**

Pjesnik slavenskog Olimpa i Zemlje, mita i povijesti, sveslavenskih i nacionalnih osjećanja, rasne energije i slabosti, opojne prirode i eteričnih vizija, vječite borbe između Dobra i Zla u čovjeku, prirodi, društvu, kozmosu, nacionalni bard i individualist, optimist i skeptik, poganin i mistik, klasicist i romantik, erudit i simbolist, fantast i mislilac, lirik i epik, Nazor je uz Matoša po broju objavljenih djela najplodniji i najprisutniji pjesnik u vremenu

⁴⁶ Milan Marjanović, *Vladimir Nazor »Intima« (1913—1914)*, Izdanje knjižare Z. i V. Vasić, Zagreb, 1931, str. 10.

⁴⁷ Isto, str. 37.

hrvatske moderne, a uz Matoša i Vidrića i njen najveći umjetnički dometa koji, nema sumnje, predstavlja epohu u razvoju novije hrvatske književnosti, njen prvi veliki uspon u najboljem evropskom smisku pa oko sa »svojih dvadesetak pjesama Nazor ide u red najistaknutijih naših liričara.«⁴⁸ hrvatskog lirskog izričaja, onda kažimo i to da je od tih dvadesetak pjesama vrhunskog umjetničkog dometa najveći broj nastao baš u vremenu hrvatske moderne.

Mladen Dorkin: VLADIMIR NAZOR — A POET OF CROATIAN MODERNISM

S u m m a r y

Using literary-interpretative method in explaining Nazor's art the author discovers and points out the complex, multi-layered and specific traits of Nazor's poetic voice in the time of Croatian Modernism.

From *Slavenske legende* and *Hrvatski kraljevi* to *Medvjed Brundo*, *Istarske priče* and *Lirika* to *Nove pjesme* and *Intima* Nazor the writer was constantly changing and transforming. Now he is a poet of the Slavic Olympus and Earth, myth and history, of all Slavic and national feeling, racial energy and weakness, intoxicating nature, and ethereal visions. a national bard and individualist, optimist and sceptic, pagan and mystic, classicist and romantic, erudite and symbolist, dreamer and thinker, lyric and epic poet of the eternal fight between Good and Evil in man, nature, society and cosmos. Therefore, in his works the voices of doubt and pain are accompanied by dithyrambic raptures of joy and serenity of beautiful youth longing for the beauty of life and sublime sense of the Good, primeval forms of life and native shores, those inexhaustible sources of Nazor's radiant visions of the bright free thought and Mediterranean regions full of sunshine. All this can best be shown by the interpretation of his two poems, »Maslina« and »Konjik«.

⁴⁸ Nedjeljko Mihanović, *Pjesničko djelo Vladimira Nazora*, op. cit., str. 31.